

**I. ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON'DA
DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU**

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Şenol SAYLAN
Yrd. Doç. Dr. Betül SAYLAN

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Ayşegül TOPALOĞLU
Arş. Gör. Halil TEMİZTÜRK
Arş. Gör. Mahmut DİLBAZ
Arş. Gör. Semra ÇİNEMRE
Arş. Gör. Zöhre ÇAKIL

Tasarım

İbrahim Cihan

Baskı

İstanbul - Kasım 2016
Değişim Yayınları
Sertifika no: 34289

Yayın Kodu- ISBN

978-605-4925-93-3

İSLAM ÜLKELERİ VE TRABZON'DA UYGULANAN GELENEKSEL HAFIZLIK SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Hatice Şahin AYNUR*

1. İslam Kültür Tarihinde Hafızlık Geleneği

Bu bölümde, hafızlık geleneğinin Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde nasıl şekillendiği, Hz. Peygamber (s.a.s.) sonrası ve ek olarak Osmanlı döneminde hafızlığın durumu meseleleri, bizim için asıl konu olmasa dahi işlenmemesi durumunda temelsiz bir argüman sunumuna sebebiyet vereceğinden genel olarak ve kısaca özetlenecektir.

1.1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Hafızlık ve Kur'ân Eğitimi

Tarihte Kur'ân-ı Kerim'in muhafazası ilk inen ayetlerin hıfzıyla başlamaktadır. Diğer bir ifadeyle Kur'ân nazil olmaya başladığı andan itibaren ayetlerin ezberlenme süreci de başlamıştır. İlk dönemdeki kesintiler ve zorlu günler dışında hıfz yöntemi genel olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'ân'ın nasıl okunacağını Cebrail'den sözlü olarak öğrenmesi ve sahabiye de kendisi okuyarak öğretmesi şeklindeydi. Ayet, ayetler ya da ayetin bir bölümü nazil olduğunda onları öncelikle erkeklerden bir topluluğa okumakta ve sonrasında kadınlara tebliğ etmekteydi.¹ Ancak bu aşamadan sonra vahiy kâtiplerini çağırmakta ve ilgili vahyi kendilerine yazdırmaktaydı. Akabinde yazılanın yüksek sesle okunmasını emretmekte ve böylece eksik, ilaveli ya da yanlış yazımlara müdahalede bulunmaktaydı.²

Hafızlık temel amaç olarak Kur'ân'ın korunması için yapılmış olsa bile neredeyse onun kadar önemli diğer bir husus da Kur'ân'ın okunması ve eğitimi sürecidir. İlk başlarda hıfz olmazsa Kur'ân'ın korunması sorun olacağı gibi Kur'ân eğitimi yetkin olanlar da genellikle hafızlar olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'ân öğretimi için seçtiği kimseler nazil olduğu kadarıyla Kur'ân'a hakim olan sahabilerdi.³ Bu durum; Kur'ân vahyinin tespitinde ilk sırayı, hıfz yoluyla yapılan tespitini aldığını göstermektedir.⁴ Yine Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'ân'ın,

* Yrd. Doç. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, hatice.sahin@omu.edu.tr.

1 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), c. II, s. 697- 698, (İbn İshak, Mağazi, Fes Neşri, Hadis no: 192'den naklen).

2 Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecmâ'uz-Zevâid ve Menbâi'l-Fevâid*, bsk. 2, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî), 1967, I, s. 152.

3 Bkz. Buhârî, "Vitir", 7; Müslim, Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahih-u Müslim*, I-V, Tah. Muhammed Fuad Abdulbâkî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/ 1992), "Mesâcid", 301.

4 Fatih Ahmet Çaylı, *Kur'ân Kursu Öğreticilerine Göre Hafızlık Öğretimi ve Problemleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Isparta: 2005), s. 2; ayrıca bkz. Mustafa Demirci, *Kur'ân Tarihi*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1997), s. 107. Kur'an'ın yazıya geçirilmesi ile ilgili bilgiler için bkz. Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2000), s. 41; Montgomery Watt, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), s. 45; Hamidullah, *İslama Giriş*, çev. Cemal Aydın, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), s. 24; Abdülhamid Birışık, "Kur'ân", *DİA*, (Ankara: 2002), XXVI, 385.

yetişmiş ve yetki verilmiş bir muallim huzurunda öğrenilmesinde ısrar etmekteydi. Dolayısıyla ilk muallim bizzat kendisiydi ve onun yetki verdiği sahabiler de sağlığında ve ondan sonra bunu sonraki nesillere aktarmışlardı.⁵ Öyle ki bu tatbikat ve usul İslam toplumlarında uygulana uygulana bu güne kadar ulaşmıştır. Bu usul ile amaçlanan temel gaye, bilhassa Kur'ân'ın el yazması suretiyle çoğaltıldığı asırlarda kopya çıkaranların hatalarına mani olmaktır.⁶

Kur'ân'ın hem yazı hem de hıfz ile korunması pratikte bir gerçek olmasının yanında bazı âlimler ilk inen ayetleri,⁷ Kur'ân-ı Kerim'in hem yazılı hem de sözlü olarak korunması gerektiğine dair delil olarak göstermektedirler. İlgili ayetlerde beşeri ilimlerin öğrenilmesi ve muhafazası için kaleme vurgu yapılması ile aslında ilahi vahyin de kaleme alınması zımnen emredilmiş olmaktadır.⁸ Böylece Kur'ân hem ilk emir olan okuma ile hem de yazı ile koruma altına alınmıştır. Burada, oku emrinin daha önce gelmesi, Kur'ân'ı korumada sözlü kültürün daha evvel ve daha evla olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. Ayrıca göz ardı edilemeyecek diğer bir husus da oku emrinin iki kez geçmesidir. Önemine binaen olmasına ilaveten birinci oku emrinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, ikincinin de O'nun insanlara öğretmesine delalet ettiği de düşünülebilmektedir. Yani birinci emirde “Sen Cebrail'den oku ve öğren.”, ikinci emirde “Öğrendiğin gibi oku ve öğret.” kastedilmiş olabilir.⁹

Buna ek olarak Allah Teâla'nın Kur'ân'ı koruma vaadi ayette¹⁰ vurgulanmakta olup; “Kur'ân” ismiyle, sözlü, “Kitap” ismiyle de yazılı olarak muhafaza edileceğine ve dolayısıyla her iki şekilde de koruma altında olacağına dikkat çekilmektedir.¹¹ İbnü'l-Cezerî'nin (833/1429) Müslim'den (261/ 875) bir rivayetle¹² desteklediği kanaatine göre, Kur'ân'ın naklinde yazıya değil, hafızaya güvenmek Allah'ın bu ümmete bahşettiği en büyük özelliktir.¹³ Buna göre Kur'ân'ın naklinde hıfz ana unsurdur. İlaveten Hz. Peygamber (s.a.s.) ve içinde yaşadığı toplumun genel özelliğinin ümmilik olması¹⁴ ve yazı malzemesinin kısıtlılığı nedeniyle bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s.) önderliğinde sahabiye, Kur'ân'ı ezberlemeye¹⁵ sevk etmiştir.¹⁶

Hıfzı pekiştirmek ve yazılı nüshalardaki yanlışları düzeltmek için Hz. Peygamber (s.a.s.) Ramazan aylarında, gündüzleri o güne kadar nazil olan ayetlerden oluşan Kur'ân metnini yüksek sesle tilavet etmekteydi. Sahabiler bu okuma esnasında, yazdıkları nüshaları yanlarında bulundurmakta ve varsa yanlış, fazla ve eksikleri düzeltmekteydiler. Ayrıca ayetlerin tanzimini Hz. Peygamber (s.a.s.)'in okuyuşuna göre yapmaktaydılar.¹⁷ Bu yıllık karşılaştırmalar esnasında Cebrail'in de hazır bulunduğunu haber veren Hz. Peygamber (s.a.s.), ömrünün sonuncu Ramazan'ında Cebrail'in kendisine Kur'ân'ı baştan sona iki kez tilavet ettirdiğini¹⁸ ve

5 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 698; İlyas Ekşioğlu, *Asr-ı Saadette Kur'ân Öğretimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul ts.), s. 15 vd.

6 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 698.

7 Alak, 96/ 1-5.

8 Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s. 41; ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), c. XV, s. 8523; Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Çelik-Şura Yayınları, ts.), VIII, s. 551.

9 Ömer b. Hüseyin et-Taberistanî er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, (Ankara: Akçağ Yayınları, ts.), c. XXIII, 258.

10 Hicr, 15/ 9.

11 M. Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, çev. Suat Yıldırım, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1985), s. 4- 5; ayrıca bkz. Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), s. 25.

12 Müslim, “Cennet”, 63.

13 Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. I, s. 6 vd.

14 Demirci, a.g.e., s. 107.

15 Bkz. İlhan Yıldız, “Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1998)/2, s. 322.

16 Çaylı, a.g.e., s. 3.

17 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 698.

18 Buhari, “Bed'ü'l-vahy”, 5, “Feza'ilü'l-Kur'ân”, 7, “İtikaf”, 17, “Menakıb”, 25; Müslim, “Feza'il”, 50, “Feza'il's-Sahabi”, 98, 99; Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, I-IV, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, (Kahire: 1964), “Siyam”, 2; Ahmed b. Hanbel, VI, 282.

Cebrail'in de kendisine okuduğunu bildirmektedir.¹⁹ Nihayetinde Hz. Peygamber (s.a.s.) hem “*Semâ*”²⁰ ve “*Müşâfehe*”²¹ yöntemi ile Kur’ân’ı Cebrail’den almış hem de “*Arza*” usulüyle aldıklarını kontrol ettirmiştir.²² Aslında bu metot, Kur’ân eğitiminde ve hafızlıkta pratiğin önemine işaret etmekte ve bu geleneği sözlü olarak devam ettirmeye yönlendirmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur’ân’ın hıfzında yine bir yöntem olarak bilhassa namazlarda okunma suretiyle sahabilerin de ayetleri ezberlemelerini istemiştir. Bu bağlamda sahabe Kur’ân’ı ezberlemeye son derece önem vererek²³ namazlarda ayetleri okumakta²⁴ ve insanlarla karşılaştıklarında onlara bildiklerini aktarmaktaydılar. Mescitlerde Kur’ân okuyan sahabilerin okuma sesleri mescidin dışına kadar taşıdığı için Hz. Peygamber (s.a.s.) hem insanların rahatsız olmaması hem de Kur’ân okuyan sahabilerin birbirlerinden rahatsız olmamaları için onlardan seslerini alçaltmalarını istemiştir.²⁵

Sahabilerin ezber yapmada “*tedârüs*” yolunu benimsedikleri görülmektedir. Bu metoda göre bir sahabe on ayeti okuyor, diğerleri dinliyor, bu aşamadan sonra bir başkası on ayet okuyor... Böylece ayetler karşılıklı okunmuş oluyordu.²⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.)’in de ayetleri sahabeye onar onar öğrettiği gözlenmekte ve birinci on ayet bitmeden diğer on ayete geçmediği rivayet edilmektedir.²⁷

1.2. Hz. Peygamber (s.a.s.) Sonrası Hafızlık

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in vefatından sonra Kur’ân hıfzına olan ilgi giderek artmıştır. Hatta Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken hıfzını tamamlamayan sahabilerin bir kısmının onun vefatından sonra Kur’ân’ın tamamını ezberledikleri rivayet edilmektedir.²⁸

Kur’ân’ın ceminde, Zeyd b. Sabit’in sadece Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde yazılan metinlerden değil aynı zamanda insanların hafızalarından da yararlandığı Buhârî’deki aktarımdan anlaşılmaktadır. Yani metinlere ilaveten hafızalardan da faydalanmıştır.²⁹ Farklı sahabilerin Zeyd b. Sabit’in Kur’ân’ı toplama işleminde gözlemledikleri verileri aktarmalarına göre Zeyd ve Hz. Ömer, Mescid-i Nebevi’ye gidip “*Kimin elinde Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken yazdığı Kur’ân parçası varsa getirsin.*” şeklinde ilanları sonrasında sahabiler, ellerindeki malzemeyi getirmişlerdir. Akabinde gelen malzemenin Kur’ân’dan olup olmadığı konusunda iki şahit istenmiştir.³⁰ İki şahitten neyin kastedildiği klasik literatürde ele alınmakla birlikte³¹ durumu yorumlamak gerekirse Zeyd b. Sabit’in (45/ 665) çağrısına uyan sahabiler ellerindeki yazılı belgeleri getirdiklerine göre, geriye, bunların Hz. Peygamber (s.a.s.)’e isnadının ispatlanması kalmaktadır ve iki şahit de bunun için istenmektedir.³²

19 Buhârî, “*Bed’ü’l-halk*”, 6.

20 “*Femi Muhsin*”den dinleyerek kulak yoluyla öğrenme. Femi Muhsin ise ağız ve güzel kelimelerinden oluşan bir tamlamadır. Kur’ân-ı Kerim’i doğru ve güzel bir şekilde kurallarına uygun olarak okuma adına kendisinden ders alınacak öğreticiden bulunması zaruri olan bir özeliğe işaret etmektedir. Bkz. Nihat Temel, *Kur’ân Kıraatında Vakf ve İbtida*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2001), s. 21.

21 Kıraati bizzat hocanın yakınında bulunarak onun ağzından alma ve gerekirse ona okuma ve tashih ettirme.

22 Sözlükte bir şeyi sunmak anlamına gelen “*arz*” kelimesi bir öğretim metodu olarak, öğrencinin hocasından öğrendiği şeyi doğrulamak ve teyit etmek manasında hocasına sunmasını karşılayan terimdir. Bkz. Ayhan Tekineş, *Cibril’in (a.s.) Son Dersi: Arza-i Ahira (Kur’ân’ın Mucizevi Korunması)*, (İzmir: Yeni Ümit Kitaplığı -3, 2004), s. 176.

23 el-Hasan b. Ali Zâhid el-Kevserî, *Makalatü’l-Kevserî*, (Kâhire: Matbaatü’l-Envâr, 1372), s. 18.

24 Muhammed Abdul Azim Zurkânî, *Menâhilü’l-İrfân fi Ulûmü’l-Kur’ân*, (Beyrût: Dâru’l-Mağrife, 1999), c. I, s. 218- 219; Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, s. 45.

25 Zurkânî, I, s. 218- 219 vd.

26 Kettanî, II, s. 221- 222.

27 Zehebî, *Siyeru A’lâmî’n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Erat, (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985), c. I, s. 350; Heysemî, I, s. 165.

28 Suyûtî, *el-İtkân*, I, s. 226.

29 Ömer Özsoy, *Kur’ân’ın Metinleşme Tarihi*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2002), s. 62.

30 İbn Ebî Dâvûd, Süleyman b. Eş’as, *Kitâbu’l-Mesâhif*, nşr. Arthur Jeffery, (Kahire: Matbaatü’r-Rahmaniyye, 1936/1355), s. 6.

31 Bkz. İbn Hacer, IX, s. 12; Suyûtî, *el-İtkân*, I, s. 77.

32 Geniş bilgi için bkz. Özsoy, a.g.e., 63.

İslamın yayılmasına paralel olarak Kur'ân eğitimi ve hıfzında da ilerlemeler olmuştur. Ebû Musa el-Eş'arî (42/ 662- 63), Basra valisi iken bulunduğu bölgede pek çok kişinin Kur'ân'ı ezberlediğini halife Hz. Ömer'e (23/ 644) bildirmiş ve kendisinden onlara maaş bağlamasını istemiştir. Hz. Ömer ise Kur'ân'ı ezberleyenlerin onun hükümlerini ihmal edeceklerinden gılandığını ifade ederek onları kendi hallerine bırakmasını tavsiye etmiştir.³³ Bunun yanında Hz. Ömer'in ganimetleri dağıtırken Kur'ân'dan ezbere bildikleri miktara göre taksim etmeyi emrettiği de aktarılmaktadır.³⁴ Hafızların çokluğunu gösteren başka bir rivayette de Ebû Musa el-Eş'arî Basra'nın hafızlarını onlara nasihat etmek üzere çağırdığında sayılarının 300'e ulaştığı haber verilmektedir.³⁵

Kur'ân'ı Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken ezberleyen sahabilerden Ebû'd-Derda'(33/ 654), Şam'da mescitlerde ve Ümeyye camiinde Kur'ân eğitimi vermekle meşgul olmuştur. Ebû'd-Derda'nın mescitte Kur'ân eğitimi verirken eğitim verilecek öğrencileri onar kişilik gruplara ayırdığı ve her gurubun başına bir okutman (kaynaklarda "arif" olarak geçmektedir) koyduğu belirtilmektedir. Bu sırada kendisi de mihrapta durmakta ve onları takip etmekteydi. Gruplardan birisi yanıldığında onu öncelikle grup başkanı düzeltir o da yanıldığında Ebû'd-Derda' nihai düzeltmeyi yapardı. Başka bir rivayette Müslim bin Mişkem şöyle der: "Ebû'd-Derda' bana dedi ki: "Yanımda Kur'ân okuyanları say." Ben de saydım, 1600 küsur kişi vardı ve her on kişilik grupların başında bir uzman vardı. Ebû'd-Derda' ayakta durarak onların çevresinde dolaşır. Onlardan biri hıfzını sağlamlaştırınca Ebû'd-Derda'ya yönelirdi."³⁶ Rivayetten anlaşılmaktadır ki ilerleyen dönemlerde Kur'ân eğitimi ve hıfzı oldukça yaygınlaşmıştır. Burada ilginç olan diğer bir husus Ebû'd-Derda'nın Kur'ân ya da hıfz çalışan öğrencileri onar kişilik gruplara ayırması ve her grubun başına bir öğretici vermesidir. Bu durum aslında bize Kur'ân eğitiminin verimli olması için bir sınıf mevcudunun ya da bir halkanın kaç kişi olması gerektiği konusunda fikir vermektedir. Özellikle hıfza çalışan öğrencilerde sayının fazla olmasının, hem öğretici hem de öğrenci açısından verimliliği düşürdüğü pratikte bir vakiadır.

1.3. Osmanlı'da Hafızlık

Osmanlıda Kur'ân ihtisas medreselerine genellikle dârülkurrâ³⁷ ismi verilmiştir. Bu güne ulaşmaları mümkün olmasa bile Osmanlı topraklarının her bölgesinde çok sayıda dârülkurrâ bulunmaktaydı. Dârülhuffâzlar ya da dârülkurrâlarda ders veren hocalara "Şeyhu'l-Kurrâ"³⁸, Şeyhu'l-Kırââ", yerine getirdikleri görevlerine de "Meşihâtü'l-Kırââ" denilmekteydi.³⁹

Dârülkurrâların sayısı ve içeriği ile ilgili çok değerli bilgiler Evliya Çelebi (1093/ 1682) tarafından verilmektedir. Kaydedilen bilgilere göre sadece Amasya'da dokuz adet dârülkurrâ bulunmakta ve bunlardan biri olan Sultan Beyazıd Dârülkurrâsı'nda 300'den fazla hafız bulunmaktadır. Burada aynı zamanda kıraat-ı seb'a ve kıraat-ı 'aşere okutulmaktadır.⁴⁰ Amasya tarihini inceleyerek buradaki darulkurraları tek tek ele alıp tanıtımını yapan Hüseyin Hüsameddin'in verilerine göre orada sekiz adet darulkurra bulunmaktadır.⁴¹ Yine aktarılan

33 Kettanî, III, s. 95.

34 Kettanî, II, s. 292.

35 Müslim, "Zekât", 119.

36 Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, I, s. 23 vd.

37 Tahsin Özcan, "Osmanlılar", *DİA*, (İstanbul: 2007), XXXIII, s. 539.

38 Selahattin Yıldırım, *Kur'ân Eğitimi Açısından Şehzade Selim'in Tire'deki Vakfiyesi*, (İstanbul: Dürulhadis Yayınları, 2004), s. 76.

39 Bozkurt, "Darülkurra", VIII, s. 543.

40 Çelebi, II, s. 97; Darülkurralar için ayrıca bkz. Zerrin Köşklü, "Vakfiyelere Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülkurraları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 14, (Erzurum: 2000), s. 271- 278.

41 Abdî-zâde Yaşar, Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Sadeleştirilenler, Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, (Ankara: Amasya Belediyesi, 1986), I, s. 215- 218.

bilgilere göre Amasya'da sıbyan mekteplerinde de hafız yetiştirilmektedir.⁴² Ayrıca Merzifon'da da iki dârülkurrâ, yetmiş darü't-ta'lim-i mekteb-i sıbyanın varlığından bahsedilmektedir.⁴³

Anlatımlarında Manisa'nın üzerinde duran Evliya Çelebi (1093/ 1682), bu şehirde dokuz adet dârülkurrâdan ve her birinde yüz ila yüzeli arasında değişen sayılarda hafızlık çalışan öğrencinin varlığından söz etmektedir. Şehirdeki hafızlardan "Üç bin adem rical, sıbyan, nisvandandan hafız-ı Kur'ân vardır" ifadesiyle Manisa'da üç bin hafızın varlığına dikkat çekmektedir.⁴⁴

Tire şehrinde Sultan Selim Han'ın kurduğu dârülkurrâda haftada iki gün bütün hafız talebeler bir araya toplanıp Hafs ve İbn Kesir kıraatleri öncelikli olarak kıraat-ı seb'a ve kıraat-ı 'aşere üzere Kur'ân'ı hıfzettikleri aktarılmaktadır.⁴⁵ Tire vakfiyesini ele alan yazıda burada, bir öğreticinin öğrenci sayısının yedi ile sınırlandırıldığı ve haftada dört gün ders yapıldığı⁴⁶ belirtilmektedir.⁴⁷ Ayrıca Konya dârülhuffâzlarında öğrenci sayısında kesin bir sınırdan söz etmek mümkün olmamakla birlikte Süleyman oğlu Selman, yaptırdığı dârülhuffâza alınacak öğrenci sayısını on olarak belirtirken Hondi Hatun Dârülhuffâz'ında ve Turgutoğulları'ndan Erdoğan Bey'in Larende'de yaptırdığı darülhufazda öğrenci sayısı üç ile sınırlandırılmıştır. Talebe sayısının bu kadar az tutulmasında amaç hıfzın kavi olması ve sağlıklı bireyler yetiştirebilmek için öğreticilerin öğrencilere daha fazla vakit ayırabilmesi ve dârülkurrâlara gidecek kursiyerlerin daha nitelikli yetişebilmesidir. Dârülhuffâzlarda öğrencilerin zihinlerinin berrak olduğu zaman dilimlerinde ezber yapmalarını sağlamak amacıyla dersler sabahın erken vakitlerinde işrak saatlerinde başlamaktadır.⁴⁸

Osmanlı'da Anadolu sınırlarının dışındaki dârülkurrâlardan da bahseden Evliya Çelebi, Mısır'da 370⁴⁹, Bağdat'ta altı⁵⁰, Kudüs'te yedi⁵¹, Şam'da her birinde kıraat-ı seb'a, 'aşere ve takrîb kıraati tilavet olunan kırk adet dârülkurrâ⁵², Saraybosna'da toplamda sekiz yerde hafızlık yapıldığını ve kıraat-ı seb'a okunmakta olduğunu ancak hafızlarının fazla olmadığını⁵³ belirtmektedir. Evliya Çelebi (1093/ 1682) ayrıca Üsküp'te camilerin bünyesinde dokuz tane dârülkurrânın bulunduğunu ve halkın hıfza candan bağlı olmadığını vurgulamaktadır. Harameyn bölgesini gezmeyi ihmal etmeyen müellif Medine'de yedi, Mekke'de kırk yerde dârülkurrânın bulunduğundan ve bunlarda kıraat derslerinin de okutulduğundan bahsetmektedir.⁵⁴

Evliya Çelebi'nin kayıtlarından anlaşıldığı üzere İstanbul'da "esnaf-ı hafızan-ı Kur'ân-ı

42 Hüseyin Hüsameddin, II, s. 265- 268.

43 Çelebi, *Seyahatname*, II, s. 206.

44 Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 42.

45 Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 88.

46 Selahattin, Yıldırım, *Vakıfnâme-i Şehzâde-i Cevânbaht Hazret-i Sultân Selim (III. Selim Vakfiyesi)*, Ekrem Matbaası, İstanbul 2004, s. 78.

47 Burada ilginç olan bir husus, öğrenci sayısının yedi ile sınırlandırılmasıdır. Günümüzde Türkiye'de 2010 yılında yayımlanan hafızlık eğitim programına kadar Kur'ân kurslarındaki sınıf mevcudu en az on beş olmalıydı. Bu bağlamda yer yer bir sınıfta 30 hafız adayının ders gördüğüne şahit olmak mümkündü. Yaklaşık beş saat süren resmi görev esnasında öğreticinin bu sayıdaki öğrencilerin derslerini dinlemesinin imkansızlığının yanında, onlara ilave zaman ayırması ve sosyal aktivite gibi unsurları gerçekleştirmedeki aksamlar kaçınılmazdı. Bizim de içinde görev yaptığımız komisyonun hazırladığı yeni programa göre öğrenci sayısı en az beşe kadar indirilebilecek. Bazı yasal sıkıntılarının yanında Türkiye koşullarında alışılmamış bir durum olması nedeniyle bu program henüz uygulamaya geçememiştir.

48 Emin, Kılınc, "Klasik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Darülhuffazları (XVII. Yüzyıl)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.1. sy. 7, (2008), s. 22.

49 Çelebi, *Seyahatname*, X, s. 129.

50 Çelebi, *Seyahatname*, IV, s. 253.

51 Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 245.

52 Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 272.

53 Çelebi, *Seyahatname*, II, s. 250.

54 Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 641.

Azîm”in sayısı 3000 kadarı bayan olmak üzere 9000’dir. Merasimlerde, “hafız ve hafizeler, ale’l-umum küheylan atlar üzerinde Feth-i şerif (Fetih Suresi) tilavet ederek Alay Köşkü dibinden geçerlerdi.”⁵⁵

Osmanlı’da Kur’ân ihtisas kurumları olarak görev yapan dârülkurrâlar çeşitli seviyelerde bulunmaktaydı.⁵⁶ İlköğretim düzeyinde bulunan ve küçük çocuklara hafızlık yaptıran alt bölümdeki dârülkurrâlarda hafızlığını başarı ile tamamlayan öğrenciler bir üst dârülkurrâya geçebilmekte ve orada kıraat ilmini öğrenmekteydiler.⁵⁷

Alt düzeydeki dârülkurrâlarda, ihtiyat ve Huffâz olmak üzere iki sınıf bulunmaktaydı. Bunlardan ihtiyat sınıfının işlevi hafızlığa hazırlamaktı. Huffâz sınıfında ise hafızlığa ilaveten tecvit ve hüsnü hat dersleri verilmekteydi.⁵⁸ Dârülhuffâzlar Osmanlı’nın klasik eğitim sistemlerinden bir tanesiydi. Her kurum gibi onun da işleyiş kuralları bulunmaktaydı. Mektebi bitiren 9 ila 11 yaş aralığındaki öğrenciler bu kurumlarda eğitime alınırlardı. Kur’ân-ı Kerim ve tecvit eğitimine ilaveten bütün Kur’ân’ın ezberletilmekteydi. Buradan mezun olanlar üst birim olan dârülkurrâlara gitmekteydi. Dârülhuffâzların yapımı ve işleyişi için devlet para harcamamaktaydı. İhtiyaçlar hayırsever vatandaşların buraya bağışladıkları gayr-i menkullerden elde edilen gelirlere karşılanmaktaydı.⁵⁹

Huffâz sınıflarında hafızlık eğitimi şu şekilde özetlenebilir: Okula devam eden öğrenci okumayı biraz çözdüğünde babası ve hocası tarafından alınan karar ile hafızlığa başlatılmaktaydı. Bu aşamadan sonra her gün biraz daha artırılmak kaydıyla ilk başlarda öğrenciden yarım sayfa ezberlemesi istenmekteydi. İlerleyen zamanlarda günde iki belki üç sayfa ezberleyebilenler bulunmaktaydı. Hıfzedilen sayfalar her sabah genel dersler başlamadan önce hocaya arz edilmekteydi.⁶⁰ Hafızlık süresinin çocuğun öğrenim gücüne göre değiştiği bu okullarda hafızlık için bir ila dört yıl arasında değişen süreçlerden bahsedilmektedir. Hafızlığını bitiren öğrenciler için “*hafızlık merasimi*” yapılmaktaydı.

2. Günümüzde Hafızlık Geleneği

Günümüzdeki hafızlık geleneğini, her milletten örneklik teşkil etmesi ve karşılaştırmanın sağlıklı olabilmesi için Arap olanlar ve Arap olmayanlar ve devletin resmi dini İslam olmasa dahi halkı Müslüman olanlar şeklinde ayırma tabi tuttuk. Yeri gelince bu ayırımların hıfza etkileri ele alınacaktır.

2.1. Sudan Örneği Bağlamında Halkı Müslüman Arap Olan Toplumlarda Hafızlık

Halkı Müslüman ve Arap olan ülkelerden Sudan örneğinin seçilmesi hem örgün eğitim hem yatılı eğitimle hafızlığın yaygın olması nedeniyle. Bunun dışındaki Arap ülkelerinde örgün eğitimle hafızlık ve sadece gündüz eğitim vererek hafız yetiştiren kurslar yaygındır. Yatılı eğitim neredeyse yoktur.

Sudan’da hafızlığı ele alacak olursak pek çok ülkede olduğu gibi Sudan’da da ülkenin tamamı adına ortak bir hafızlık sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Ülke bazında etkileşim açısından bazı ortak noktalar bulunmasına rağmen genel manada hafız yetiştirme usulü ya “*halva*”nın⁶¹ şeyhi ya da bireysel hocaların tasarrufundadır. Sudan Cumhuriyeti’ndeki hafızlık sistemini, hafız yetiştirme faaliyetlerinin odak noktası olan başkent Hartum üzerinden

55 Çelebi, *Seyahatname*, I, s. 524; ayrıca bkz. Bozkurt, “Darülkurra”, VIII, s. 544; “Hafız”, XV, s. 76.

56 Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001), s. 375.

57 Caner, Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, (Konya: Konya Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, 1998), s. 127.

58 Hamit Er, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999), s. 30.

59 Kılınç, a.g.e., s. 18.

60 Arabacı, a.g.e., s. 128.

61 Hafız yetiştiren kursların adıdır. Çoğulu Helavîh şeklinde gelmektedir. Tatlı, sevimli anlamında olmakla birlikte kişinin Allah ile baş başa kalması, insanlar ve ailesinden ibadet maksadıyla ayrılması manasında da kullanılmaktadır.

ele almak mümkündür. Başkentini diğer şehirleri etkileme ve yönlendirme rolü oldukça yüksek görünmektedir. Edinilen bilgilerden hareketle Sudan Cumhuriyeti'nde hafızlık metotları aşağıda aktarılmaktadır.⁶²

Talebenin Kur'ân'ı hıfzı esnasında şartsız uygulanan yazarak ezber yapma metodunun kökeni "*ellezi alleme bil kalem*"⁶³ ayetidir⁶⁴. Bu ülkede, inanç boyutuna taşınmış yaygın anlayışa göre yazmak ilmin ilk ve en önemli adımudur. İlim yazısız olmaz, zira ayeti kerimede öğrenim süreci kalemle –dolayısıyla kitabetle- irtibatlandırılmış, ilmi muhafazanın ancak bu surette gerçekleşebileceği buyrulmuştur. Kalemın ilk inen ayetlerde vurgulanması konunun önemini daha da arttırmaktadır. Bu saikten hareketle Sudan uleması yazı işleminin üzerinde ısrarcı bir şekilde durmaktadırlar.⁶⁵

Sudan'da hafızlık yukarıda bahsi geçtiği üzere diğer ülkelerden daha farklı bir usulle yapılmaktadır. Her bir öğrencinin öncelikli ders malzemesi "*elvah*" adı verilen levhalardır. Yaklaşık yarım metre boyunda ve yirmi beş santim eninde, bir-iki santim kalınlığında olan bu levhalar, üzerinde yazı işlemleri yapılmasına müsait küçük tahta parçalarıdır. Bazı tahtaların üst kısmının ortasında kolay tutulmasını sağlamak amacı ile oluşturulmuş küçük bir uzantı bulunmaktadır. Öğrenciler hocanın etrafında halka şeklinde oturur ve şeyh ayetleri ezberden okurken öğrenciler de okunan o ayeti, önlerinde mushaf olmaksızın duyduklarıyla yazıya geçirirler. Bu yazma işleminin kaynağı da yukarıda zikredilen ayettir.

Kur'ân-ı Kerim'in vahyedildiği dönemde hemen yazı ile garanti altına alınması da yukarıdaki tezi desteklemektedir. Ayrıca yazarak hafızlık yapmak çok daha kolaydır. Öğrenci önce yazıp sonra ezberlediği için yazım aşamasında metni hafızasına almaya başlamıştır. Yazarak hafızlık yapmanın diğer bir avantajı ise Arap olan öğrencilerin günlük hayatta "*ammice*" denilen yerel dili kullanmalarındır. Bu dille konuşan halk Kur'ân dili olan "*fusha*" Arapçayı konuşma ve yazmada sorun yaşamaktadır. Dolayısıyla sadece kulaktan duyduğu ile öğrencinin yazmaya çalışması, Kur'ân'ı bir harf bile eksik olmadan yazıya geçirebilme yeteneğini ve onu olduğu gibi koruyabilme çabasını göstermektedir. Şeyh bu öğrencilerin her birinin yazdıklarını oluşturulan ders halkasında dinlemekte ve varsa yanlışları kendisi doğru olanını okuyarak onları düzeltmektedir.

Hafızlıkta en önemli metot "*telakki*"dir (*talkin*). Telakkisiz Kur'ân'ın hıfzedilmesi imkânsızdır. Öğrencinin şeyhin dizinin dibine oturması ve O'ndan ilmi ancak bu şekilde alması sahihtir. Aksi kabul edilememektedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân'ı, Cibril (a.s.)'den bu şekilde aldığı için doğru usul budur. Yine Sahabi Hz. Peygamber (s.a.s.)'den Kur'ân'ı bu şekilde öğrenmiştir. Tabiiin sahabiden bu şekilde öğrenmiş ve aktarmıştır. Dolayısıyla hıfz ve Kur'ân bize senetlerle gelmiştir. Her âlim hocasını senede ekleyerek bizlere ulaşmıştır ve sahih senetlerin hepsi Hz. Peygamber (s.a.s.)'e dayanmaktadır. Telakkinin bize sağladığı ciddi faydalardan birisi de vakf ve ibtidanın nerelerde nasıl olacağını rivayet silsilesiyle bilebilmemizdir. Yine cüzlerin başlangıcı ve sonlarının nereleri olduğunu da bu şekilde öğrenmekteyiz.

Sudan'da halkalar halinde ezber yaptırılırken öğrencilerin çeşitliliği göz önünde bulundurulmaktadır. Öğrencilerin hepsinin zekâsı aynı seviyede değerlendirilmemektedir. Bir kısmı çok zeki kabul edilirken bir kısmı sadece zeki, bir kısmı da az zekidir. Bu durumda hoca öncelikle az zeki olandan başlamakta ve ona yarım sayfa ezberleterek önce onun dersini

62 Buradaki veriler Ekim 2009'da Sudan Cumhuriyeti'nde yapılan görüşmelerden hareketle edinilmiştir.

63 Alak, 96/4.

64 Kalem ile (yazmayı) öğretin.

65 Bu bilgiler Sudan'daki bütün halvalarla iletişimi bulunan ve maddi manevi onların destekçisi olan Şeyh Abdullah Mekki'nin önerisi üzerine hem Kur'ân matbaacılığı hem de uzun yıllardır on kıraat hocalığı yapan Dr. Şeyh Muhammed Seyyid el-Hayr Ebû'l-Kasım ile görüşmelerden derlenmiştir.

almaktadır. Çünkü zeki olanlar ve diğerleri ona zaten ulaşacaktır. Yarım sayfa ezberleme durumu altı bölüme yani üç sayfaya ulaştığında *muracaa* (tekrar) yapılır. Böylece haftanın altı günü ezber bir günü ise tekrar yapılmaktadır. *Hıfz* (ezber) yapmak için en elverişli vakit sabah vaktidir. Sabah namazından sonra yapılan ezberin sair zamanlardaki ezberlere oranla çok daha kuvvetli olduğuna inanılmaktadır.

Sudan'daki halvalardan orta büyüklükte olan *Müessesetü'l-Halva*'nın hafız yetiştirme metodunu halvanın yetkililerinin ifadelerine göre şöyle özetlemek mümkündür: Öncelikle belirtmek gerekir ki halvalar diğer Arap ülkelerinden farklı olarak yatılı eğitim vermektedirler. Öğrenciler yedi gün yirmi dört saat bu mekânlarda bulunurlar. Bu özelliği ile halvalar Türkiye'de hafız yetiştiren kursları andırmaktadır. Ancak Türkiye'deki gibi haftanın belli günlerinde tatil yapmamaktadırlar. Mesaiye devam durumuna öğreticiler de dâhildir.

Sabah saat dörtte derse başlanmakta ve öğrenciler bütün gün Kur'ân ezberlemektedirler. Saat dörtten itibaren sabah namazına kadar halkalarda ders çalışmaktadırlar. Sabah namazından sonra elvahlara yazım işlemi başlamakta ve güneş doğana kadar devam etmektedir. Güneş doğduktan sonra kahvaltı yapılır ve hemen akabinde bir saat istirahat verilir. Uyku sonrası yine ders çalışmaya devam edilir ve bu çalışma zamanı iki buçuk saat sürmektedir. Yani saat sekizde başlayan ders on buçuğa kadar devam etmektedir. Bu zaman kitaptan (Mushaf'tan) tekrar zamanıdır. Yani öğrenciler sabah saatlerinde önceden ezberlediklerini tekrar etmektedirler. Akabinde öğlen yemeği verilir ve öğlen yemeğinden sonra öğrenciler tekrar istirahata çekilirler. Bu istirahat zamanı *kaylule*(öğlen uykusu)ye yatılmaktadır. İki ya da iki buçuk saat *kaylule* yapılır. Bu süre sabah 11:00 ila 13:30 arasındadır.

Öğrencilerin hafızlık süreleri çeşitlilik arz etmektedir. Onlardan üç yılda hafız olan olduğu gibi dört yılda hafız olanlar da bulunmaktadır. Bu durum öğrencinin zekâ ve yeteneklerine göre değişmektedir. Hafızlığın süresi pratikte en az iki yıl en fazla beş yıldır.

Halvadan iki yılda bir mezun verilmektedir. Buldukları halvalarda görev yapan öğreticiler başka halvalardan da mezun olabilirler buradan mezun olmaları şart değildir. Buradaki öğreticilere ayrıca pedagojik formasyon verilmemektedir. Onlar önce *Ma'hed*'te⁶⁶ okumakta sonra mümkünse üniversiteye gitmektedirler.

Söz konusu halvada öğrencileri hafızlığa almadan önce her hangi bir sınav yapılmamaktadır. Çünkü zaten öğrenciler buraya hiç bir şey bilmeden gelirler ve Kur'ân okumayı da burada öğrenirler. Kur'ân okumayı öğrenme aşamasında öğrenciler her bir harfi halvanın bahçesindeki kumlara yazarak bellemektedirler. Kuma yazmak dışında kullanılan yazım araçları bulunmamaktadır. İlmî yazı ile almanın önemi burada da kendini göstermektedir. Tüm imkansızlıklara rağmen Kur'ân öğrenmeye yeni başlayan öğrenciler kumları yazı tahtası ve defter; küçük taşları da kalem edinmektedirler. Öğrenciler harekeli okuyuşa geçtiklerinde de harfleri harekeli olarak yine kumlara yazmakta ve bu şekilde öğrenime devam etmektedirler.

Öğrenciler hafızlık aşamasına geçtiklerinde onlara yukarıda sözü geçen levhalardan verilir ve öğrenci her günkü dersini ona yazar. Akabinde yeni derse geçmeden önce o levhayı yıkamak için özel oluşturulmuş minik havuzcularda levhaların mürekkeplerini yıkamaktadırlar. Bu havuzcular bir ağacın dibinde sadece bu işlem için oluşturulmuştur ve içindeki suyun taşıp etrafa yayılmamasına son derece özen gösterilmektedir. Çünkü orada Kur'ân lafzı yıkanmaktadır ve bu suya basılmaması gerekmektedir. Genelde havuzun içinde bulunan su ile bu yıkama işlemi yapılır ve ilave yapılmaz. Bu levhalara yazı yazmak için kullanılan mürekkepler mutfakta kullanılan tencerelerin altında birikmiş karartılardan elde edilmekte ve yetmesi için özenle kullanılmaktadır. Bu yazım ve yıkama işlemi her gün yeni ezber için tekrarlanmaktadır.

⁶⁶ Normal okul eğitiminin yanında İslami bilimleri öğreten ve isteyenlerin hafızlık yapmasına imkân sağlayan okullar.

Sudan'da Hartum şehrinin dışında şehre yaklaşık bir saatlik mesafede bulunan *Şeyh Ahmet Muhammed el-Bedr Halva*, Sudan'ın en büyük halvasıdır. Halva 1300 öğrenciyi barındırmaktadır ve diğer halvalar gibi yatılı eğitim vermektedir. Halvadaki dershane, yemekhane, yatakhane, mescit gibi birimler Türkiye'deki gibi bina şeklinde üst üste değil yakın aralıklarla ayrı ayrı bölümler halinde bulunmaktadır. Bu haliyle halva şekil itibariyle bir mahalleyi andırmaktadır ve etrafı duvarlarla çevrilmiştir. Halvanın büyüklüğü ve içindeki öğrenci kapasitesi oraya yaklaşıldığında kendini belli etmektedir. Çünkü uzak sayılabilecek mesafelerden bile okunan Kur'ân'ın sesi duyulabilmektedir.

Görüşülen şeyhlerden Şeyh Hasan el-Abid el-Hanefî burada sadece erkeklerin eğitim gördüğünü ama başka bölgelerde bayanlara yönelik halvaların da bulunduğunu belirtirken bayanlara yönelik olanların daha küçük boyutlarda olduğunu ve genelde köylerde yer aldığını dile getirmektedir.

Büyük halva 180 yıldır hafız yetiştirmektedir. Yıllık mezun sayısı yıllara göre değişmekle beraber 15 ila 20 arasında seyretmektedir. Öğrencilerin buradan mezun olma süreleri farklılık arz etmektedir. Neredeyse herkes için farklı sürelerden bahsedilebilir. Şeyh el-Hanefî zeki olanların üç yılda bitirebildiğini ancak altı yıla kadar uzatanların da olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan süre iki zaman dilimi arasında değişmektedir.

Halvadaki öğrencilerin bir gününü özetlemek gerekirse şöyle bir tablo sunulabilir: Gece saat üçte kalkılır ve ders yapmaya başlanır. Sabah namazına kadar derse devam edilir. Sonra elvahlara ezberler yazılır. Ardından sabah kahvaltısı yapılır ve kahvaltıdan sonra bir saat teneffüs yapılır. Sonra tekrar derse başlanır ve öğlen yemeğine kadar devam edilir akabinde kayluleye yatılır. Öğleden sonra sabah yapılan ezberler tekrar edilir. Akşam 22.00'e kadar derslere devam edilir.

Bu halvadaki öğrencilerin yaş aralığında her hangi bir sınır bulunmamaktadır. Ancak pratikte en küçük öğrenci yedi yaşında iken en büyük öğrenci için yaş sınırı netlik kazanmamaktadır.

Bu kurumun finansı tamamen hayırseverler tarafından karşılanmaktadır. Devlet kurumsal anlamda destek vermekte ancak mevcut durumu gereği mali bütçe ayıramamaktadır. Buradaki öğrenciler hafızlığı bitirdikten sonra *Ma'hed'*lere gitmekte ve orada eğitimlerine devam etmektedirler. Hemen ayrılmayıp kıraat öğrenimine devam edenler de bulunmaktadır.

Sudan'da hafızlık sadece halvalarda ve bireysel olarak hafızlık yapma girişimleri ile devam etmemektedir. Bunların yanında ilköğretim okullarının bir kısmında öğrenciler okulla birlikte hafızlık yapmaktadırlar. Bu kurumlardan birisi olan *Sudan Medaris Şehid Abşi Fetim el-Kur'âniyye* okulu vakıf denilebilecek bir kuruluşa bağlı olarak eğitim vermektedir. Tam manasıyla devlete bağlılığı olmadığından bir anlamda özel okul olarak değerlendirilebilir. Cemiyetler bu kurumlarla ilgilenmekte ve temel ihtiyaçları karşılamaktadır. Sudan'da bu kurumlarla ilgilenen cemiyetin adı *el-İslah el-Müsâvâ'*dir. Bu kurumların teftişlerini de ilgili cemiyetin müfettişleri yapmaktadır.

Okul müdürü Haşim Muhammed el-Feyyumî okullarında sağlam Kur'ân eğitimi verildiğine örnek vermek için yetiştikleri öğrencilerden birisinin 22 ülke arasında okullarını temsil ettiğini ve Kur'ân okumada dünya birinciliği elde ettiğini belirtmektedir. Ayrıca öğrencilerinin sadece Arap olmadığını örneğin Macaristandan öğrencilerinin bulunduğunu, bunların Arapça bilmediklerini ancak dört yılda Kur'ân'ı ezberleyebildiklerini vurgulamaktadır. Öğrenciler Kur'ân ezberlemeye Rahman Suresinden başlatılmaktadırlar. Okulda Kur'ân hıfzıyla birlikte hem sosyal ve fen bilimlerinin hem de İslamî bilimlerin verilmesi öğrenciler adına son derece avantajlı görünmektedir.

Bütün öğrenciler buradan hafız olarak mezun olmamaktadırlar. Böyle bir kural da yoktur. Ancak öğrencilerin çoğunluğu ilerleyen yıllarda, yılda üç cüz ezberleyebilmektedirler. Burada hafızlığa başladıktan sonra hafızlığı bırakan öğrenci olmakta fakat bu öğrenciler ezberi bırakmamaktadırlar. Tamamını ezberleyemezlerse de yetenekleri ölçüsünde ezberleyemeye devam etmektedirler. Hızını burada bitiremeyen öğrenciler okul sonrası halvalara gidip orada tamamlayabilmektedirler. Ezber yapma sıralaması olarak genelde Fatıha'dan başlanıp Nas Suresi'ne kadar devam edilmektedir.

Özet olarak söylemek gerekirse öncelikle birinci sınıfta harfler öğretilir. Sonrasında öğrencilerden 30. cüzü ezberlemeleri istenir. Bundan sonra öğrenciler kabiliyetlerine göre senede en az bir cüz ezberlemek durumundadırlar. Bir yılda beş cüze kadar ezberleyen öğrenciler altıncı sınıfın sonunda hafızlığı bitirmiş bulunmaktadırlar. Hafızlıkta son ezber bitene kadar tekrar yoktur. Bütün hafızlık bittikten sonra tekrar yapılmaktadır. Sudan'da bir yandan eğitime devam ederken diğer yandan hafızlığın yapıyor olması öğrenciler adına büyük bir avantajdır. Çünkü hafız olmak isteyen öğrenciler bunun için hayatlarını ve eğitimlerini ertelemek zorunda kalmamaktadırlar. Ancak hız bitene kadar tekrarın olmaması bu sistemin aksayan yönü gibi görünmektedir. Bu süre zarfında tekrar yapmayan öğrenciler şu ana kadar ezberlediklerini büyük olasılıkla unutmuşlardır.

Bütün öğrencilerin hafız olarak mezun olmadığını yukarıda zikretmiştik. Mevcut öğrenciler içerisinde hafız olarak mezun olan öğrenci sayısı için on yedi on sekiz kişiden bahsedilebilir. Bu öğrencilerin dışında kalanlardan iyi olanlar 25, 23 cüz, orta (vasat) olanlar yirmi cüz, bazıları da 19 cüz ezberleyebilmektedirler. Genel seviyesi düşük olanlar ise 15 cüz veya onun altında ezberleyerek mezun olabilmektedirler. Halvalardaki öğrenciler gibi burada da hafızlık elvahlarla yapılmaktadır. Sudan'da genel metot böyledir.

İkinci sınıfta Tebareke cüzü yani 29. cüz ezberlenmeye başlanır. Bu öğrencilerin ezberlediği ikinci cüzdür. İkinci sınıfta en düşük olanlar üç cüz, ortalar (vasatlar) 4- 5, en iyi öğrenciler de altı cüz ezberlemektedirler. Buradan hareketle yetenek bakımından öğrenciler okulda üç seviyeye ayrılır. "Edna" (en düşük olan), "vasat" (orta) ve "mümtaz" (mükemmel) ya da "vahid" (birinci). Mümtaz kategorisindeki öğrenciler üçüncü sınıfa geldiklerinde hızın yarısını tamamlamış olmaktadır. Pek çok öğrenci için başlangıçta ezber gücü azdır ancak bu durum zamanla gelişmektedir. Üçüncü sınıfta en alt öğrenci 10. cüze kadar, ortalar 13-14, en iyiler ise Kur'ân'ın yarısını ezberlemiş bulunmaktadırlar. Hafızlığın bitirilme süreci dördüncü sınıfta başlamakta ve altıncı sınıfın sonuna kadar devam etmektedir.

Bu okullarda icazet verme işlemi bulunmamaktadır. İcazet almak isteyen öğrenciler buradan sonra halvalara gitmektedirler ve orada şeyh, öğrencilerin yetkin olduklarına kanaat getirirse kendilerine icazet vermektedir.

2.2. Endonezya Örneği Bağlamında Müslüman ve Arap Olmayan Ülkelerde Hafızlık

Endonezya Cumhuriyeti yaklaşık 230 milyon nüfusa sahiptir ve bu nüfusun % 80'i Müslüman kabul edilmektedir. Bu durum, halkı Müslüman ancak Arap olmayan ülkelerde hafızlık eğitimini araştırmak için en çok hafız yetiştiren ülke olması hasebiyle Endonezya'nın seçilmesine vesile olmuştur. Çünkü Endonezya'da hafızlık, Müslüman nüfusa oranla %1 civarındadır. Ancak bu oran, ülkenin hafızlarıyla meşhur Kudüs şehrinde %2 civarında olmakla birlikte genel bir eğilimle hızla artmaktadır. Ülkede hafız sayısı bu oranlarda olmasına karşın, bir iki cüz ezberleyen veya hafızlığını tamamlamış insanlarla çok fazla karşılaşmaktadır. İslami alanlarda üniversite okuyan öğrenciler de belli oranda ezber yapmak zorunluluğuna sahiptirler. Örneğin Arap Dili'ndeki talebeler iki cüz bilmeden mezun olamamaktadırlar.

Endonezya'da Kur'ân eğitimi çok küçük yaşlarda başlamaktadır. Çocuklar dört yaşlarında, bütün mahallelerde camilerde tamamen gönüllülerce yürütülen akşam kurslarına katılmaktadırlar. Bu yaşlarda Kur'ân okumayı öğrenen çocuklar ileriki yaşlarda hafızlığa başlamakta zorlanmamaktadırlar. Küçük yaşlarda Kur'ân eğitimi verilmekte tecvit adına sadece farz olduğuna inanılan kurallar⁶⁷ yerine getirilecek kadar tecvit eğitimi verilerek eksik kalan kısım sonraki eğitimlerde tamamlanmaktadır. Sözü geçen uygulamadan ötürü Endonezya'da Kur'ân okumayı bilmeyen Müslüman neredeyse yoktur.

Ülkede hafızlık resmî bir kontrol altında değildir. İsteyen herkes bir kurs açıp hafız yetiştirme özgürlüğüne sahiptir. Durumu resmîyete dökmenin, henüz yeni yeni geliştirilmeye çalışılan bir müessesenin zorlukları altında yıldırılması anlamını taşıyacağı, sebep olarak bildirilen kanaatler arasındadır. Ayrıca, öğreticilerin bunu Allah rızasını kazanmak adına yapmaları ve kendilerini yetkin kabul etmeden böyle bir sorumluluğu almamaları nedeniyle teftiş edilmelerinin gerekli olmadığı düşünülmektedir.

Ülkede hafızlık pek çok koldan yürütülmektedir. Hafızlık yaptıran ilkokullar bulunmaktadır. İlkokulda hıfzını bitiremeyenler buna ortaokul ve lisede devam edebilme şansına sahiptirler. Burada bitiremeyenler eğitimlerine ara verip yatılı hafızlık okullarında hıfzlarını tamamlayabilmektedirler. Hafızlık okullarında da olmazsa hafızlıkla birlikte eğitim veren üniversiteleri tercih edip hıfzlarına devam edebilmektedirler. Hatta yüksek lisans ve doktora da hıfza devam edebilme imkanları da bulunmaktadır.

Endonezya'da dinî eğitim veren en yaygın kurum, medreselerdir. Bu medreseler temelde ülkenin en meşhur iki cemaatinin elinde bulunmaktadır. *Nehdatu'l-Ulamah*,⁶⁸ selefi bakış açısı ile geleneğe sahip çıkarken *Muhammediyye*⁶⁹ cemaati yenilikçi yönüyle modern çizgide kalmaya özen göstermektedir. Bu cemaatler kendi görüşleri çerçevesinde medreseler oluşturmaktadır.

2.2.1. İlkokulla Birlikte Hafızlık Yaptıran Merkezler

Endonezya'da Kur'ân öğrenme, erken yaşlarda başladığı için hıfz eğitimi ilkokullardan itibaren verilebilmektedir. Bu okulların yatılı eğitim verenlerine Arapça karşılığı "*ma'hed*" olan "*pesantren*" denmektedir.

Ponorogo bölgesinde yer alan al-Mukaddasah medresesi, hem okulu hem de hafızlığı bir arada yürütmektedir. Müdür K.H.⁷⁰ Hasan Abdullah Sahal'a ait al-Mukaddasah'ta tamamı yatılı 400 mevcut bulunurken bunlardan 250'si erkek 150'si kız öğrencilerden oluşmaktadır. Çocuk yaşlarda okula başlayan öğrenciler ilköğretimle birlikte Kur'ân okuma süreçlerini geliştirmekte ve ilerleyen zamanlarda hıfza geçme aşamasına gelmektedirler. Bir yıllık hazırlık süresinde kabiliyetli öğrenciler hafızlığa başlamaktadırlar.

67 Örneğin med bahsi bu kurallar arasındadır. Temel yaklaşım anlama etki edecek kurallardır ve bunların farz olduğuna inanılmaktadır.

68 Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Göksoy, "Nehdatü'l-Ulemâ", *DİA*, (İstanbul: 2006), XXXII, 541- 542. Nehdatü'l-Ulemâ, ehli sünnet çizgisi doğrultusunda dört hak mezhebe bağlılığı ve geleneksel dinî anlayışı korumayı vurgulamaktadır. Vehhabilerin Hicaz bölgesinde yönetimi ele alması ve Türkiye'de de hilafetin kaldırılması sonrasında Cavali muhafazakar ulema endişeye kapılmış ve gerekli önlemlerin alınması adına bu dinî, ictimai hareketi başlatmışlardır. Teşkilatın bu gün Endonezya'da 279 şubesi ve 30 40 milyon civarında taraftarının bulunduğu öne sürülmektedir. (Göksoy, "Nehdatü'l-Ulemâ", XXXII, 541-542)

69 Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Göksoy, "Muhammediyye", *DİA*, (İstanbul 2006), XXXI, 1-2. İslamiyeti dış hücumlara karşı savunmak, temel kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet'in esaslarına dönerek İslam kaidelerini modern düşüncenin ışığında yeniden yorumlamak ve müslüman toplumunun ahlakî yapısını ve dinî sorumluluk anlayışını geliştirmek Muhammediyye teşkilatının temel hedefleri arasındadır. 2000 yılı rakamlarına göre ülke genelinde 8880 şubesi olan teşkilata bağlı 1128 ilkokul, 1179 ortaokul, 509 lise, 249 meslek lisesi, 52 meslek yüksekokulu, 45 akademi, 3 politenikon, 32 üniversite ile ilkokul seviyesinde 1768, ortaokul seviyesinde 534 dinî mektep ve 55 pondok/ pesantren eğitim vermekte, 312 sağlık evi, 19 halk kredi bankası, 190 İslamî banka ve 808 kooperatif işletmesi faaliyet göstermektedir. (Göksoy, "Muhammediyye", XXXI, 1-2)

70 K.H. "kiai"nin kısaltmasıdır.

Sabah namazından sonra ezber yapan öğrenciler bu ezberlerini ikindi ve akşam namazından sonra tekrar etmektedirler. Bakara Suresi'nden başlayıp sona doğru ezber yapan talebeler buradan hafız olarak mezun olmak zorunda değillerdir. En az bir yıl yedi ayda Kur'an'ı ezberlemeyi başaran öğrencileri bulunmakla beraber, burada hıfzı bitirme süresi ortalama üç yıldır.

al-Mukaddasah'tan mezun olanlar, bir üst okul olan ve ortaöğretim veren Gontor'a gitmektedirler. Gontor aslında Türkiye'deki imam hatiplere oldukça benzeyen bir programa sahip olmasına ilaveten, başkent Cakarta başta olmak üzere bütün ülkede "hafızlarının sağlamlığı ve çokluğu ile meşhur" diye tanımlanmaktadır. Hatta okulun popülaritesinden dolayı yöre, gerçek adıyla değil "*Gontor Bölgesi*" diye bilinmektedir. Halbuki Gontor'u okurken hafızlık yapan öğrenci neredeyse yok gibidir.⁷¹ *al-Mukaddasah*'ta hafız olanlar, sonrasında bu okula devam ettikleri ve oradan üniversiteye gittikleri için son geldikleri okulun adıyla anılmakta ve karmaşa buradan kaynaklanmaktadır.

Endonezya'nın Kudüs şehri, ülkedeki hafızlık sisteminin otoritesi kabul edilmekle birlikte sadece Endonezya'da değil, Malezya ve çevre devletlerde de ününü korumaktadır. Kullanılan metodu kendileri üretmiştir ve diğer şehirlerin çoğunluğu da yöntemi buradan almışlardır.

Nahdatu'l-Ulamah'a bağlı medreselerde⁷² cemaatin şeyhleri bulunmaktadır. Kudüs bölgesinde bulunan ve 1935'te K.H. Ulinnuha Arwani'nin babası K.H. Muhammad Arwani Amin tarafından kurulan *Teşviku'd-Dullab es-Selahiyye Yenbu'u'l-Kur'an Medresesi* köklü bir hafızlık eğitimine sahiptir. Bu medrese *Arwaniyah Quranic* külliyesinin bir şubesi olarak işlev görürken öğrencileri okulla birlikte hafızlık yapmakta, sonrasında hıfza çalıştıracak öğretici olabilmek için formasyon eğitimi almaktadırlar.

Tamamı yatılı 220 talebe, altı yaşında okula başlayarak hafızlığa geçmeden elemeye tabi tutulmaktadır. Elemede, ezber yeteneği olan ve tecvitli olarak akıcı Kur'an okuyabilenler başarılı sayılmaktadır. Sabah beşten yediye kadar ezber yapan öğrenciler bu saatten sonra okul eğitimine geçmektedirler. Öğlen yemeği ve namazından sonra, saat 13:00 ila 14:30 arasında kayluleye yatılmakta ve uyku sonrası duş ile ikindi namazına hazırlık yapılmaktadır. İkinci ve akşam namazları sonrasında tekrar yapan öğrenciler günün üç namazından sonraki vakitleri ezbere ayırmaktadırlar. Tekrarın ihmal edilmediği medreseden ezberi sağlam hafızlar yetişmektedir. Öğreticilerin, bize tanıttığı öğrencileri sınav yapma hakkıyla bu durumu test etme şansına sahip olduk.

Okulun ilk yılı dört cüz, diğer yıllar altı cüz ezberleme yoluyla hafızlık yapan öğrencilerin tamamı buradan hafız olarak mezun olmak zorunda değildir. Hıfzını tamamlamayacak talebeler, güçleri yettiği kadarını ezberlerken öğrencilerin yüzde altmış Kur'an'ın tamamını ezberleyebilmektedir. Asım Kıraatinin okutulduğu medresede hafızlığını bitirdikten sonra isteyenlere özel olarak yedi kıraat dersi verilmektedir.

En kısası iki yıl beş ay olmak üzere, kursiyerlerin hafız olma süreleri dört ila altı yıl arasında değişmektedir. Ayrıca bu duruma güç yetiremeyenler de bulunmaktadır. Medresede, hıfza önce sondan üç cüz ezberlenerek başlanmakta ve akabinde Kur'an'ın başına dönülmektedir. Onar kişiden oluşan grupların her birinin başında ayrı hocalar bulunmaktadır.

Hafızlığın bitiminde yapılan "*hafle*" adlı törende, hıfzla ilgili sınavı geçen öğrencilerin Kur'an'ı baştan sona ezber okumasının ardından "*seramoni*" bölümüne geçilmektedir. Burada

71 Bu bilgiler Gontor'un öğretmenlerinden Akbar al-Fahmi Hasbullah ve Tommy Alvonso ile yapılan görüşmeden çıkan sonuçları yansıtmaktadır. (Kasım 2010)

72 Medresede öğrencilerin Kur'an eğitimi seri şeklinde devam eden mini kitaplarla yapılmaktadır. Örnek için bkz. Pondok Tahfidh Yanbu'ul Qur'an Kudus, *Thoriqoh Baca Tulis Dan Menghafal al-Kur'an Yanbu'a*, 1-7, bsk. 6, (Tidak Untuk Dijual: 2009).

Duha ile Nas Surelerinin arası, belli bir düzen içerisinde öğrenciler tarafından okunmakta ve akabinde birlikte hazırlanan dua, sözcünün seslendirmesiyle yapılmaktadır.⁷³

2.2.2. Ortaokul ve Lise ile Birlikte Hafızlık Yaptıran Merkezler

Endonezya'da ilkokulda hafızlık yaptırıldığı gibi ortaöğretimde de hafızlık devam etmektedir. Ülkede ilkokullar Eyalet Devletlerine ve İç İşlerine; ortaokul, lise ve üniversiteler de Eğitim Bakanlığına bağlıdır. Eğitim Bakanlığına bağlı, yatılı olan ve hafızlık eğitimi veren okullar bulunmaktadır.

Eğitim Bakanlığına bağlı *Daru'l-Kur'an(PPA)*, ortaöğretim düzeyindedir. Öğrenciler ortaokula başladıklarında ilk yıl 30'uncu, 1'inci ve 2'nci cüz, sonraki yılda ise üçüncü cüzden devam edecek şekilde her yıl üç cüz ezberlemektedirler. Ancak bütün okullarda olduğu gibi burada da Kur'an'ın tamamını ezberlemek istemeyen öğrenciler bu programdan sorumlu değildir, güçleri yettiği kadar ezber yapmaktadırlar. Zaten altı yıl süren eğitimin tamamında en fazla on sekiz cüz ezberlenebilmektedir. Okulun tahfiz bölümü başkanı Hayru'n-Nizam, buraya ilkokulda Kur'an'ı ezberleyerek gelen öğrencilerin sayısının az olmadığını vurgularken hafız olmayanların ve *Daru'l-Kur'an*'da tamamlayamayanların da devam edecekleri enstitüde hıfızlarını sürdürmelerinin mümkün olduğunu belirtmektedir.⁷⁴

Daru'l-Kur'an, ana okuldan başlayarak üniversiteye kadar eğitimi devam ettirebilecek şubelere sahipken başka okullardan buraya geçiş yapmak isteyenleri de kabul etmektedir. Ancak bu koşullarda gelen öğrencilerin Kur'an eğitimi adına hazırlık sınıfına girmeleri gerekmektedir. Çünkü bütün Endonezya'yı kapsayan bir ortak okuyuş söz konusu değildir. Her kurum kendi içinde, Kur'an okuyuşu adına kurallar koymaktadır. Fakat özellikle belirtilmelidir ki bu kurallar ve okuyuşlar mahalli özellik taşımazken aksine Arap kariler örnek alınmaktadır. Fark sadece öğreticilerin Suudi Arabistan ya da Mısır Arap karilerinden hangisini tercih edeceklerine karar vermelerinden ibarettir.

Normal koşullarda sabah ve yatsı namazlarının sonrası olmak üzere, öğrenciler günde iki kez ezbere vakit ayırmaktadırlar. Özel olan talebeler ise buna ikindi namazını eklemektedirler. Sabah yeni ezber yapılırken yatsı sonrası muraca zamanıdır. Eğitim öğretim süresince sadece Pazar günleri tatil verilirken yarıyıl dönem imtihanlarından sonra ve sene sonu ile ramazan bayramlarından iki hafta önce yıllık tatillerdir. 189 erkek öğrenci mevcudu ile eğitim veren kurumun bayan şubesi de bulunmaktadır.

Öğrenciler her gün yeni ezberlerine ilaveten iki sayfa tekrar vermek durumundadır. Semaî,⁷⁵ Vicâde⁷⁶, ve Telakki⁷⁷ sistemleri ile ezber yapan öğrenciler gruplar halinde ders işlemektedirler.

2.2.3. Üniversite İle Birlikte Hafızlık Yaptıran Okullar

Başkent Cakarta'da üniversite ile birlikte hafızlık yaptıran okulların en meşhurlarından birisi IIQ adı ile tanınan *Institut Ilmu al-Qur'an*'dır. İslami bilimler alanında eğitim veren üniversiteye, öğrenciler sınavla başarı durumlarına göre girmektedirler. Sınav, adayların tecvit,

73 Bu bilgiler başta medresenin sahibi Şeyh Uli'n-Nuha ve kardeşi Şeyh Ulu'l-Elbab ile öğreticiler Wiriyanto, Abdul Basit Nachrowiyy, M. Shofwan Hady, Dedy Putra'yla yapılan görüşmeler sonucu derlenmiştir. (Kasım 2010)

74 Yukarıdaki bilgiler üstaz Hayru'n-Nizam ve üstaz Habibullah Hasouna'dan alınmıştır. (Kasım 2010)

75 Daha ziyade hadis ilmine ait olan bu yöntem, ilmi elde etme yolu olarak hocayı işitme, dinleme ve duyma metodunu kullanmayı ifade etmektedir.

76 Kelime olarak "bulmak" anlamına gelen vicade, 'vecede' kök filinden türemiş olup "elde etmek" demektir. Hadis usulünde, kısaca belirtmek gerekirse, bir muhaddisin el yazısıyla yazılmış eserinin elde edilmesi manasında kullanılan kavramdan buradaki kasıt, ezberin bizzat Mushaf'dan yapılmasıdır. (Vicade ve telakki kavramlarının hıfz literatüründeki kesin anlamlarını teyit etme şansını maalesef yakalayamadık.)

77 Telakki kavramı ile buradaki maksat ilmin bizzat hocadan alınmasıdır.

meharici haruf⁷⁸ ve ezber seviyelerinin yanında, seslerinin Kur'ân okumada eğitilmiş olup olmadığını ölçmektedir. Dikkat çekici olan, sınav sonrasında eleme yapılmadan, kimin ne eksiği varsa ona göre grupların oluşturulması ve tespit edilen hatalara göre özel eğitimin verilmesidir. Sabah saatlerinde kendi branşları ile ilgili dersleri gören öğrenciler, öğleden sonra hafızlık çalışmakla birlikte, dileyenler sabah namazından sonra da hıfz zaman ayırabilmektedirler. Üç fakülteyi bünyesinde barındırdığından ötürü üniversite sayılan okulda sadece kızlar eğitim görmektedir.⁷⁹

Dört yıl devam eden okul sürecinde öğrencilerden yılda beş cüz ezberlemeleri beklenmekle⁸⁰ birlikte bu bir zorunluluk değildir. Bakara Suresi'nden sona doğru yapılan ezberlerde sure sistemi değil cüz sistemi geçerlidir. Haftanın altı gününde hıfz dersi yapılan okulda, hafızlık sınıflarında 25 öğrenci mevcudu vardır ve öğreticilerin tamamı bayandır.

Okulun bitiminde normal diplomanın yanında hıfzını tamamlayanlara sınav sonrası şehadah vermektedirler. Bunu almaya hak kazanamayanlar mevcut ezberlerinden imtihan olmakta ve başarı durumuna göre on cüz ya da on beş cüz gibi seviyelerin belirtildiği sertifikayı alabilmektedirler. Üniversitenin şehadahına sahip olanlar mezun olduklarında Cakarta'da kurulan tarafsız bir komisyon tarafından test edilmekte ve başarılı olurlarsa kendi okulları başta olmak üzere, diğer üniversitelerde ve imam hatip tarzı okullarda öğreticiliğin ve camilerde imam hatipliğin yanı sıra Din İşleri Bakanlığında görev alabilmektedirler.

1971'de kurulan PTIQ⁸¹'nün dekanı Drs. H. İmam Addaruqutni, M.A. öğrencilerin sekiz yarıyıl ders gördüğünü, her dönemde dört, son yarıyılıda iki cüz ezberlediklerini fakat bunun zorunlu olmadığını vurgulamaktadır. Sadece hafız olmak isteyen öğrenciler zikredilen programa uyarken hafız olmayacak talebeler için düzenlenen ezberler sırayla değil hocaların tespit ettikleri surelerden oluşmaktadır.

Öğrenciler, tüm Kur'ân'ı ezberlemek isteyenler ve zorunlu ezberleri yapacak olanlar diye ikiye ayrılmaktadır.⁸² Hafız olacak olan öğrenciler yatılı yurtlarda kalmaktadırlar. Pazartesi ve çarşamba günleri yurttan, cuma günleri okulda hıfz dersi yaparlarken bunların dışında kalan öğrenciler sadece cuma günleri üniversitede hafızlık dersi görmektedirler. Okulda yapılan derslerde sadece yeni ezberlenen sayfalar okunmakta, yatılıda ise hocalar tekrarları dinlemek üzere yurtlara gitmektedirler. Her dönem sonunda öğrenciler ezberlenen bütün bölümlerden sınav olmaktadır.⁸³ Hafız olmayacak öğrenciler ise kendi aralarında 16 cüz ezberleyenler ve 4 cüz ezberleyenler diye ayrılabilirler. Hafızlığı tamamlayanlar için IIQ'de olduğu gibi burada da okul bitiminde hem normal diploma hem de şehadah verilmektedir. PTIQ'da ders veren öğreticiler icazetlidir ve Hz Peygamber (s.a.s.)'den bu güne kadar Kur'ân'ın ulaştığı sened silsilesinin sonunda kendi isimleri yer almaktadır.

2.2.4. Hafızlık Yaptıran Kurslar

Tahfiz merkezleri, aynı zamanda başka bir kurumda okula devam eden, iş hayatı ile birlikte hafızlık yapmak isteyen, lise sonrası Kur'ân ezberine vakit ayırabilecek olan ya da benzer sebeplere sahip kursiyerlere hizmet vermektedir.

78 Harflerin çıkış noktaları ile ilgili alan.

79 Enstitünün eğitimi ile ilgili bilgiler sorumlu müdür Nur İzah, M.A. ile tahfiz bölümünün müdürü ve öğreticisi Mutmainnah, M.A.'dan edinilmiştir. (Kasım 2010)

80 Enstitünün ders ve ezber programı için bkz. Suratmaputra, Ahmad Munif, *Pedoman Akademik Program si Institut Ilmu al-Qur'an*, (Jakarta: Pustaka Firdaus, 2008-2013).

81 Pimpinan Institut Jakarta

82 PTIQ'nün eğitim ve ezber programı detayları için bkz. Lembaga Tahfiz- Tilawah al-Qur'an Institut PTIQ, (Jakarta: *Pedoman Tahfizh al-Qur'an Institut PTIQ*, 2008).

83 Bu bilgiler Tahfiz Bölümü Başkanı Ahmed Dahuri ile yapılan görüşmeler sonucunda derlenmiştir. (Kasım 2010)

Bu kurslardan birisi olan *Daru'l-Kur'ân*'da hafızlık metodu olarak telakki, müşafehe ve semai yöntemleri kullanılmaktadır. Öğrencilerden kendi başlarına ezber yapmalarının istenmesi, disiplin açısından problem çıkarmakta ve olgun bir şekilde hıfzı kavrayamayan öğrencilerin tembellek yapmalarına neden olmaktadır.⁸⁴ Hafızlık bilincinde olan öğrenciler arasında ise kuvvetli hafızlar yetişmektedir. Öyle ki, bunlardan birisi olan Zerkaşi Afif, Ramazan'ın son on gününde görevli olduğu camide 1000 kişilik bir cemaate akşamda üç cüz okuyarak hatimle teheccüd namazı kıldırıldığını aktarmaktadır. Endonezya'da hayata yerleşmiş olan gece namazının edası, geleneksel olarak Ramazan'ın son on gününde saat 01:00 ila 04:00 arasında hatimle kılınarak doruk noktasına ulaşmaktadır.⁸⁵

QMS Report Asia Muslims Charity Foundation grubuna bağlı *Osman b. Affan* kursunun hocalar koordinatörü Ahmaru'l-Hadi, gönül bağı olarak Muhammediye cemaatine müntesip olduklarını bildirmektedir. Ortalama iki yılda hafızlığı bitiren öğrenciler arasında üniversite öğrencileri de bulunmaktadır. Bakara Suresi'nden başlayıp sona doğru ezber yapan öğrencilerin tekrar durumları, ne kadar ezberleri olduğuna bağlıdır. Örneğin beşinci cüze gelen bir öğrenci günde bir cüz muraca yapmak zorundadır. Şu halde on beşinci cüzde olanın günde üç cüz tekrar etmesi gerekmektedir. Ancak bunları kendisi yapma, arkadaşına dinletme yahut da hocaya verme konusunda serbesttir.

Hıfz merkezinde Suudi Arabistan okuyucuları başta olmak üzere Arap kariler dinletilmekte ve talebenin eğilimine göre bunlardan birisi kendisi için tercih edilmektedir. İmam Sudeysi Endonezya'da en çok taklit edilen okuyucudur.

Öğreticilerin anlayabilecek ve konuşabilecek kadar Arapça bilmeleri ülkede oldukça önemsenen bir durumdur. Öyle ki hafızlığa çalışan bir kursiyer, kendini Arapça ifade edebilmektedir. Çünkü Kur'ân anlaşılmadan ezberlenilmemelidir. Bunun yanında sadece hafız yetiştirmek için açılan bir merkez bulunmamaktadır. Arapça başta olmak üzere diğer dini bilimler beraberinde okutulmakta ve hafızlığı bitiren öğrencinin temel İslam bilimleri adına bilgisi yeterli olmasa bile literatür temelini atılması son derece önemsenmektedir.

Endonezya'nın genelinde hafız öğreticileri bu işin karşılığında ücret almamaktadır. Dolayısı ile geçimini bir şekilde sağlamak zorunda olan hocalar öğrencilerle en fazla günde beş saat vakit geçirebilmektedirler. Geri kalan zaman diliminde kendisine ve ailesine yetecek kadar maişet ararken ek işte çalışmakta ve bazen bu da yeterli olmayınca daha fazla kazanmak için çaba harcamaktadırlar. *Osman b. Affan* kursunda çalışan üstazlar farklı olarak bağlı oldukları dernekten ücret almaktadırlar. Ancak belirtilen ücret, Türkiye'de şu an itibarıyla Kur'ân Kursu öğreticiliği yapan hocanın aldığı maaşın onda biri kadar bir miktardır.⁸⁶

2.2.3. Trabzon Özelinde Türkiye Cumhuriyetinde Hafızlık

Türkiye'de hafızlık yaptıran Kur'ân kursları resmi olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kontrolü altındadır. 2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân Kurslar'ında uygulanmak üzere yeni bir program sunmuştur. Hazırlık aşaması oldukça uzun süren bu program şimdilerde ilgili birim ve öğreticilere sunulmuş olmakla birlikte uygulamada beraberliğin sağlanması noktasında bir takım problemlerin yaşandığı gözlemlenmektedir.

Başkanlığın söz konusu programı oluşturmasına kadar olan süreçte bizim ülkemizde de pek çok uygulamadan bahsedilebilir. Türkiye'de genel olarak klasik sistemin uygulandığına dair

84 Daru'l-Furkan'da hıfzını tamamlayan ve tefsir-hadis alanında master yapan Zerkaşi Afif tarafından bu bilgiler aktarılmıştır. (Kasım 2010)

85 Doğu Jawa'da bulunan *Medresetü'l-Kur'ân*'dan mezun Fahru'r-Razi bu bilgileri paylaşmıştır. (Kasım 2010)

86 Bu kursa ait bilgiler müdür Ahmaru'l-Hadi ve hafız hocası Abdülaziz Nevevi tarafından verilmiştir. İngilizceye tercüme eden, okulun mezunlarından Kemal Hasan ve halen eğitim gören Firzan b. Amin'dir. (Aralık 2010)

yaygın anlayış bulunmaktadır. Ancak klasik sistemi sistem yapan unsurla net olamadığından hangi kurallarından taviz verilirse sistemin özelliğini kaybedeceği konusu da belirsizliğini korumaktadır.

Kısaca değinmek gerekirse Türkiye’de klasik sistem adı altında uygulamaya konulan yöntemlerin pratikte birbirinden bağımsız hatta bazen birbiriyle çelişen özellikler arz ettiği vurgulanabilir. Ancak özellikle belirtmek gerekir ki karşımızdaki bu portreye rağmen Türkiye Cumhuriyeti, hafızlığı resmi niteliğe taşıyarak ona bir ciddiyet ve profesyonellik kazandırması açısından pek çok ülkeye göre iyi durumda kabul edilebilir. Son dönemlerde yapılan çalışmalar hafızlık çalışmalarının ve ilgili kurumların çok daha iyi bir noktaya gelebileceğinin haberini vermektedir.

Trabzon özelinde Türkiye Cumhuriyeti’nde hafızlık müessesesini ele almak için bütün Kur’ân kurslarını ziyaret etmenin imkânsızlığı ortadadır. Aslında buna çok fazla gerek de yoktur. Çünkü Türkiye’de hafızlığın resmi elden yürütülmesinin yanında kurslarının eğitim yöntemleri arasında detaylar dışında ciddi farklılıklar bulunmamaktadır. Dolayısıyla biz, mevcut kurslardan bir kısmını ziyaret ederek bir kısmıyla da görüşmeler yaparak konuyu ele almayı yeterli düşündük. Trabzon özelinde iki kısım hafızlık eğitiminden söz edilebilir. Bunlardan ilki, daha öncesinde resmi engeller sebebiyle yeni bir uygulama iken diğeri genel olarak hafızlık yöntemi olarak devam etmektedir.

2.2.3.1. Trabzon’da Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık

Trabzon’da örgün eğitimle birlikte hafızlık yaptırma faaliyetleri resmi engeller sebebiyle çok fazla geçmişe dayanmamaktadır. Lakin bu olumsuz duruma rağmen örgün eğitimle birlikte hafızlık yaptırmanın Trabzon’da en eski örneğini sergileyen –kendi ifadeleriyle 1998’den bu yana- Yeşilyalı Mustafa İmamoğlu Kur’ân Kursu’nun programını, araştırmamız için esas aldık. Şimdilerde neredeyse bütün hafızlık kurslarının en az bir sınıf dahi olsun örgün eğitimle birlikte hafızlık yaptırmaya yönelmesi Trabzon ilinde bu durumun ciddiye alındığı ve ilgi gördüğünü göstermektedir. 4+4+4 programı çerçevesinde ilkokul dördüncü sınıftan itibaren öğrencilerin seçildiği ve bir yıl yüzüne eğitimle hafızlığa hazırlandığı kursta öğrencilerin kursa katılma yaşı, öğreticilerin ifadesiyle hafızlığa en uygun yaşlar olan genel olarak 11- 12 yaş olarak gözlenmektedir. Mezun olma yaşları ile 14- 15 olarak belirtilmektedir. Öncesinde 5. Sınıfı bitirince kursa gelebilen öğrenciler yeni düzenleme ile daha erken yaşlarda kursa katılabilmektedirler.

Toplamda her on kişiye bir öğreticinin düştüğü yatılı kursta yedi sınıf ve yedi öğretici dolayısıyla 70 civarında öğrenci bulunmaktadır. Erkek öğrencilerin mezun olmaları durumunda imam hatip olarak göreve başlamaları sebebiyle yardımcı eleman bulmanın zor olduğu kursta öğreticiler sorumluluklarını kendileri üstlenip yardımcıya yüklememe memnuniyeti içerisinde. Yine bunlardan bağımsız okul dersleri için hazırlanmış ayrıca iki sınıf bulunmaktadır. Genel olarak öğrenciler kış aylarında her ders için iki çığ ezberleyebilirken bir çığ ve iki çığın üstünde hızzedebilen öğrenciler de bulunmakta ve haftada dört gün yeni ders alınmaktadır. Ortalama altmış gün süren dönüşlerde ortaya çıkan hıfzı unutmama problemi ise programın en zayıf noktası görülmektedir. Bu sorunu çözmek üzere üretilen çözümlerden bir tanesi son iki yıldır uygulanmaya başlanan ezber sistemidir. Söz konusu uygulamada ilk on cüz dönüşlü olarak ezberlenmektedir. Diğer bir deyişle klasik sistemde mevcut olan her cüzün son sayfasından ezberleme yöntemi sadece ilk on cüz için uygulanmakta ve dönüşler kısa zamanda olduğu için ezber unutulmamaktadır. Henüz sonuçlanmadığı için kesin bir yargının ifadesi zor olmakla birlikte öğrencilerin şimdiye kadar yapılan uygulamadan memnun oldukları gözlemlenmektedir.

Öğrencilerin yaşlarının da küçük olmasının katkısı ile bir sayfayı ortalama 40 dakikada ezberlediklerini belirten öğretmenler öğrenciler arasında 20 dakika ve bir saatte de hıfzedebilenlerin bulunduğunu vurgulamaktadırlar. Öğrencilerin kapasitesine göre çığ sayfaların iki ya da üç bölündüğü kursta sayfalar aşağıdan yukarıya doğru ezberlenmektedir. Kız bölümünün yeni açıldığı kursta örgün eğitimle hafızlık yapan kız öğrencilerin başarı oranı erkeklere oranla düşükken, aynı birimin lise bölümünde örgün öğretim olmaksızın sadece satılı kalarak hafızlık yapan kız öğrencilerin aynı koşullardaki erkek öğrencilere oranla daha başarılı oldukları belirtilmektedir.

Okula devam eden mevcut öğrencilerden her yıl bir ya da iki kişinin hızını bir yıla yetiştirdiği belirtilirken genel hız süresinin yüzüne hariç okulla birlikte üç yıl olduğu vurgulanmaktadır. Öğrencilerin okul döneminde iki günde bir ders verdikleri düşünülürse aslında bu normal hız programında bir buçuk yıla karşılık gelmektedir. Diğer bir ifadeyle örgün eğitimle hafızlık okul dışı hız eğitimine göre % 50 civarında başarılı görünmektedir. Lakin burada, söz konusu hafızlığın henüz pişirilip tam kemale ermediğinin ve sekizinci sınıfta sağlamaştırmanın olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. İlaveten bu yaşta hızza çalışan öğrencilerin anne özlemi temel problem olarak öğretmenlerin karşısında durmaktadır. Henüz evden ayrılma yaşına gelmemiş öğrencilerin anne özlemlerini okula gelen her hangi bir bayan veliye karşı tutumlarıyla sergilemelerine karşın öğretmenler anne günleri düzenleyerek öğrencilerin anneleriyle buluşmalarına imkân tanımışlardır.

Örgün eğitimle birlikte hafızlık yapılması sebebiyle yaz ve kış dönemlerinde farklı; yani okul ve tatil dönemlerini içeren iki ayrı programdan söz edilebilir. Kış aylarında okula uyumlu olması hasebiyle sabah 04:30 da kalkışla sabah namazından önce başlayan süreç 05:15-07:30 arası okul öncesi ders ile devam etmektedir. Bu saatlerde öğrenciler ders verme ve dersleri tekrar etme şeklinde çalışmalarını sürdürmektedirler. Mümkün merteye ezberi hocaya sunma ve çığ sayfayı ezberlemenin bu saatlerde olması tercih sebebidir. Sabah 07:30-08:00 arası kahvaltı ve 08:15 okula gidiş saatidir. Öğrencilerin servisleriyle birlikte okula gitmeleri sonrasında nöbetçi öğretici hariç diğer öğretmenler hafız adayları dönünceye kadar istirahata çekilmektedirler.

08:40-15:00 arası okul eğitimi sonrasında 15:15-16:30 arası ikinci saati Kur'ân hızı devam etmektedir. 16:30-17:30 dinlenme arası belirlenirken 17:30-18:00 arası akşam yemeği yenmektedir. Akşam yemeği sonrası tekrar Kur'ân hızı derlerine ayrılırken belirlenen süre 18:00-19:30 arası bir buçuk saattir. Artık akşamın ilerleyen saatlerinde 19:30-20:30 arası okul dersleri ve ödevlere ayrılmaktadır.

Genel olarak günlük planın yukarıda anlatıldığı şekilde seyrettiği örgün eğitimle hız programında hafta sonları da benzer bir program yürütülmektedir. Üç haftada bir hafta sonları öğrencilerin eve gönderildiği programda ev ödevi verilmemektedir. Mümkün merteye öğrencilerin dinlenmesine ilaveten ziyaret, bol uyku ve gezmeleri velilere önerilen programdır.

Yaz programında ise sıkıştırılmış bir kamp programı gözlenmektedir. Sabah saat 08:00 de dersler başlatılır ve öğlene kadar tenefüs aralıklarıyla birlikte devam eder. Öğlen öğrencilerin uyuması sağlanmakta ve sonrasında akşama kadar dersler devam etmektedir. Her akşam mevcut hocalar arasında nöbet sistemi uygulanarak bir öğreticinin öğrencilere vekâleti sağlanmaktadır. Yaz programında haftada bir gün okul derslerine ayrılarak mümkün merteye birinci dönemin dersleri önceden tamamlanmaya çalışılmaktadır. Yaz dönemlerinde resmiyet ve maddi durum elverdiği ölçüde kamp alanları kurs dışında ve mümkünse yaylalardan seçildiğinde başarının artması öğretmenlerin dikkat çektiği hususlardandır.

Trabzon'da örgün eğitimle hafızlık programının başarı düzeyinin diğer illere göre biraz daha düşük olması durumu öğrenci seçimiyle alakalandırılmaktadır. Trabzon'da fazlaca hafızlık Kur'ân kursunun olması öğrenci seçimini de zorlaştırmaktadır. Söz gelimi diğer illerde 1000 kişilik başvuru içerisinde 50 öğrenci seçilirken Trabzon'da 70- 75 öğrenci arasından 25 öğrenci seçilmektedir. Elbette bu durum Trabzon'un en çak hafız yetiştiren illerden olmasına imkân vermekle birlikte, mevcut kursların aralarında sosyal aktivite ve benzeri program zenginliğiyle kendilerini daha cazip hale getirmeleri için hayırdaki güzel bir yarışa girmelerine de sebep olmaktadır. Son dönemlerde işe açısından devlet desteğinin % 50, 60 civarında olması, kurumları rahatlatıcı etkisi ile beraber öğrencilerin mevcut konforlarına ilaveten eğitim kalitesini de arttırmaktadır. Lakin bu kurslar için hizmetli, aşçı gibi ihtiyaçları karşılamada yardımcı olacak elemanların olmayışı halen sorun olmaya devam etmektedir.

Yeşilyalı Mustafa İmamoğlu Kur'ân Kursu'nda örgün eğitimle birlikte hıfz çalışan öğrencilerin velilerinin üst düzey eğitim görmüş bireylerden oluşmasının öğrencileri bilinçlendirmede ve hıfz esnasında veliyi konunun dışında tutmamanın istifadesinde son derece katkısı olduğu öğrencilerin gözlemlerinden kaçmayan hususlardandır. Söz konusu kursa gelen öğrencilerin % 90'ının Trabzon'lu olduğu dikkat çeken diğer bir durumdur. Öğrenciler seçilirken hafızlığa ayrılacak kişi sayısının üç katı kursa alınmakta ve yüzüne eğitimi sırasında hem örgün eğitimi hem de hıfzı beraber götürebilecekler hafızlık için tespit edilmektedir.

Hafızlık takip komisyonunun merkez dışında Kur'ân Kursu öğrencisinden seçilmesi sebebiyle faaliyet gösterememesi nedeniyle öğrenciler kendi aralarında birbirlerinin öğrencilerini bazen dönüşümlü dinlemek bazen de test etmek yöntemiyle hafızlık tespit sınavına hazırlanmaktadır. Resmi düzenlemelerle örgün eğitimle hafızlık imkanı sonrası Trabzon'da kurslar mümkün mertebe kayıtlarında bulunan eski öğrencileri mezun edip verimin fazlalığı için örgün eğitimle hafızlığı tercihe yönelmişlerdir.⁸⁷

Burada bir ayrıntıya dikkat çekmek yerinde olacaktır. Trabzon'da yapılan toplantılar ve yetkililer tarafından hazırlanan raporlar örgün eğitimle birlikte hafızlık yaptırma görevinin Kur'ân Kursları dışında İmam Hatipler tarafından yürütülmesi bir takım sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorunların belki de en önemlisi hafızlığı yaptıracak, öğrencilerin başarılarında duracak ve en önemlisi derslerini dinleyecek öğrencilerin devlet tarafından bu iş için resmen atanmış kişiler olmaması ve söz konusu İmam Hatip liselerinin kendi inisiyatifleriyle belirledikleri hocaların bulunmasıdır.⁸⁸

2.2.3.2. Yatılı Kur'ân Kurslarında Hafızlık

Trabzon Kur'ân Kursları Türkiye Cumhuriyeti hafızlık tarihinde çok köklü geleneğe sahiptirler. Genel olarak Trabzon ilinde ve Türkiye'de hafızlık kursu öğrencileri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından belirlenmekte sadece yardımcıları konusunda kursların inisiyatifi bulunabilmektedir. Bu kurslarda hafız sınıfı okutan öğrencilerin hafız olmasına özenle dikkat edilmektedir. Diyanet'in sunduğu hizmet içi seminer kursları dışında bu hafız öğrencilerine ayrıca kurslar tarafından formasyon verilmemektedir. Resmi hocalar dışında fahri/ geçici hocalar görevlendirilmesi konusunda kurslar kendi mezun öğrencilerini tercih etmektedirler.

Yeni uygulama ile öğrenci yaş grubunun dokuzaya kadar inebilmesi kursların başarısı için son derece olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Öğrencilerin seçiminde okul bitimindeki yaz kursları avantaj olarak görülmektedir. Yazın başında kursa katılan öğrencilerden yaz kampı sonunda hıfz konusunda yetenekli olanlar seçilebilmektedir. Seçilen öğrencilerin azami üç yıl asgari bir yıl içinde hıfzı tamamlamaları planlanmaktadır. Başka bir ifadeyle öğrencilerin

⁸⁷ Bu bilgiler Yeşilyalı Mustafa İmamoğlu Kur'ân Kursu yöneticisi Ömer Erdoğan'ın verdiği bilgilerden oluşturulmuştur.

⁸⁸ Ömer Açar, Ahmet Bayraktar, Ali Cerrah, Ömer Erdoğan, Eray Eyüpoğlu, *Örgün Eğitimle Birlikte Kur'ân Kurslarında Hafızlık Eğitimi Sorunları ve Çözümleri*, (Trabzon: 2015).

kursa kayıt yaş aralığı 9- 10 civarında olmakla birlikte başlangıçtan itibaren yüzüne hariç üç yıllık eğitimi aşmamaya gayret gösterilmektedir. Genelde öğrenciler ilköğretim düzeyinde seçilmekte, imam hatip ve üstü talebeler daha önceki denemelerde görülen başarısızlık nedeni ile tercih edilmemektedir. Büyük öğrencilerin genelde uyum sorunu yaşadığı ve yaş ilerledikçe bu uyumsuzluğun ilerlediği vurgulanmaktadır.

Kurslarda yüzüne eğitimini tamamlayan öğrencilerden başarı seviyesi yüksek olanlar Kur'ân-ı Kerim okuma düzeylerine göre hafızlık hazırlık sınıfına alınmaktadırlar. Diğer bir deyişle seçilen öğrenciler yaz döneminde bir buçuk ay ezber testinden geçirildikten sonra başarılı olanlar sezon başında hafızlık sınıfına alınmaktadırlar. Hıfza çalışacak öğrencilerin hafızlık sınıfına geçmeden önce günde bir sayfayı ezberleyebilecek kaliteye ulaşması gerekmektedir. Bu durum da hazırlık sınıfında gerçekleşmektedir. Ayrıca hazırlık sınıfında Kur'ân diline aşina olmak önemli bir unsur kabul edilmektedir.

Hafızlık bölümüne geçtiklerinde ise önce ezberlenecek sayfa öğrenciden yüzüne olarak dinletmekte yanlılara dikkat çekildikten sonra ezber yapılmaktadır. Sabah saatlerinde çiğ sayfaların ezberine başlanırken öğlen saatlerine kadar bitmeleri hedeflenmektedir. Daha net ifadeyle sabah namazından sonra dün hazırlanmış dersler dinlendikten sonra en geç saat 10:00 civarında ham- çiğ sayfalar ezberlenmektedir. Bu sayfalar bittiğinde hoca tarafından dinlenilmekte ve hataları varsa düzeltilmektedir.

Ezber yöntemi olarak öğrenciler, bir sayfayı ezberlemeden önce yüzüne çalışıp hatalarını düzelterek okuyuşu serileştirmektedirler. Sonra sayfayı üçe bölerek 5'er satırlar halinde ezberlemekte ve akabinde bütün sayfayı birleştirmektedirler. Öğrencilerin sayfayı ezberleme süreleri ortalama bir saat iken bazıları için iki saati bulabilmektedir. Buna mukabil yarım saatte ezberleyenler de mevcuttur. Öğrenciler, bu gün ezberledikleri sayfaları ders olarak sunamamaktadırlar. Bu sayfaların sunulabilmesi için üzerinden 24 saatin geçmesi gerekmektedir.

Öğrenciler klasik sistem dâhilinde ezber yapmaktadırlar. Yani hıfza her cüzün son sayfasından başlanmakta, bu şekilde otuz cüz tamamlandığında tekrar birinci cüzün sonuna dönülmekte ve her dönüşte yeni ezberler eski ezberlerle birlikte götürülmektedir. Öğrencilerin bir sayfayı ezberleme ortalaması görüştüğümüz kurslar çerçevesinde ortalama bir saattir. Ezber yapılan sayfalar, genelde ayet ayet birbirine eklenerek yapılır ve sonrasında sayfa bütünleştirilir. Trabzon ilinde bulunan Kur'ân Kursu öğrencilerinden geçmiş yıllarda hafızlık yarışmalarına katılıp Türkiye derecesi alanlar bulunmaktadır.

Öğrenciler ayda bir kez iki veya üç gün süreyle izin kullanmakta ancak ihtiyaca göre sınıf hocasının izni dâhilinde ev iznine de gönderilebilmektedirler. Lakin uzak bölgelerden gelen öğrenciler dönemde bir kez evlerine gidebilmektedirler. Ev ödevi olarak kursta öğrenilen ahlakî eğitimin evde ve buldukları her ortamda sergilenmesi öğreticilerin öğrencilerden beklentileri arasındadır. Yatılı kurs eğitiminin hıfzın tamamlanmasına zaman olarak % 50 civarında katkıda bulunduğu belirtilmektedir. Yine öğrencilerin eğitimine olumlu yansıdığı için kurs ve aile iletişim içerisinde. Öğrencilerin velileri ile iletişim telefon ile sağlanmakta gerektiğinde veli kursa davet edilmektedir. Bunun dışında veli toplantıları da yapılmaktadır.

Öğrencilerin hafızlık sürelerinin uzamasının temel sebebi, talebelerin ilgisiz ve takipsiz bırakılması olarak görülmektedir. Yıllık izinler dışında öğreticiler öğrencilerini yakın takipte olmaları durumunda bu sorunun büyük oranda çözülebileceği düşünülmektedir. Hafızlık sürecinde zaman zaman sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Öğrencilerin sürekli kontrol altında olmaları, toplumla ilişkilerinin fazla olmaması bunlardan bazılarıdır. Bu gibi durumlarda öğretici çözüm bulmak ve öğrencinin normale dönmesi için gerekli koşulları ayarlamayı amaçlamaktadır.

Öğrencinin kendi psikolojisi açısından hafızlık süresinin uzaması durumuna bakarsak aslında hafız olmak isteyen öğrenci neden farklı yollara başvurarak kendi içinde tutarsızlık arz etmektedir? Bu davranışların temel sebebi nedir? Burada sebebin tek bir şeye bağlanması çok zor olabilir. Ailevi problemler, daha önceki öğrenim tecrübeleri öğrenciyi hafızlık yapacağı zaman karşılaşacağı sorunlara hazırlanamamaktadır. Hayat sürecinde edindiği alışkanlıklar öğrencinin hafızlık sürecini zorlaştırmaktadır. Ailenin kendi sorunlarından öğrenciyi bahsetmeleri ders kalitesini düşürmektedir. Maddi problemler de öğrencinin verimliliğini etkilemektedir. Bu durumlarda bütün sorumluluk öğreticiye düşmektedir.

Hafızlık müessesesinin resmi ve mesleki açıdan popüler olma yönünde ilerlemesi kurslar için oldukça olumlu bir durumdur. Kesintisiz eğitimle birlikte inkitaya uğrayan hafızlık, resmi engellerin kalması sonrasında toplum nazarında da tekrar eski itibarını kazanmaktadır. Genel olarak belirtecek olursak Türkiye Cumhuriyeti'nde hafız olmanın avantajı oldukça fazladır. Son yıllarda Diyanet'in yaptığı açılımlarla hafız olan öğrenciler İmam Hatip Lisesi mezunu iseler memurluk sınavından alacakları düşük bir puanla bile göreve başlayabiliyorlar. Diğer arkadaşlarına oranla oldukça şanslı görünmektedirler.

Öğrenciler hafız olmak üzere buraya geldiklerinde ailelerin teşviki oldukça fazladır. Bu teşvikteki unsurlardan birisinin gelecekte kolay görev alabilmesinin payı da küçümsenemeyecek derecededir.

Bu gün Türkiye'de öğrencilere Kur'ân kültürü verilmeden hafız yetiştirilmesinden şikâyet eden öğretmenler bunun daha sistematik yapılmasını önermektedir. Toplum genelinde bu kültürün yaygın olmadığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla yatılı kalmayan öğrencilerin kurs ortamından uzaklaştıklarında farklı aktivitelerle zaman geçirmeleri sosyal ortamın hafızlığa çalışan kursiyerler için uygun olmadığını göstermektedir. Hafızlık esnasında talebeler için resmi engeller sebebiyle seyrek aralıklarla gezi programlarına götürülmektedir. Bunun dışında kursun içerisinde öğrenciler ders saatleri dışında halı sahada top oynamak, gezi ve piknik gibi aktiviteler yapabilme şartlarına sahiptir.

Çoğunluğu yatılı olan kursiyerler arasında gündüzlüler de bulunabilmektedir. Otokontrol konusunda sıkıntı yaşamayan öğrencilerin gündüzlü olarak hıfza devam etmesi mümkündür. Ancak çalışma alanının yetersizliğinden çevresel etkilere kadar pek çok sorunla baş etmesi gerekebilir. Yatılı öğrencilerin avantajları belli bir program dâhilinde, öğreticinin gözetiminde ve rehberliğinde hıfzına devam etmesidir. Ayrıca ailevi ve çevresel koşulların olumsuz etkilemesinden de uzak kalmaktadır. Ancak sürekli aynı ortamda bulunmak yatılı eğitim görmesinin olumsuz yanlarından sayılabilir. Çünkü bu durum öğrencide bir süre sonra bıkkınlığa neden olmaktadır.

Kurslarda genel olarak bir öğreticiye on civarında öğrenci düşmektedir. Zaman zaman ve bazı kurslarda öğrenciler için dinî ve kişisel gelişim içerikli seminerler düzenlenmekte, ödül gezileri, yemekler, düzenli olarak haftada bir sportif faaliyetler, kültür, kompozisyon, şiir ve hadis alanında yarışmalar ve piknikler gibi etkinlikler düzenlenmektedir.

Lise öğrencilerin hafızlık esnasında karşılaştıkları en temel problemin ergenlik ile gelen sorunlar olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında dini ve manevî alt yapılarının Kur'ân'ı ezberleme esnasında göstermeleri gereken sabır ve metanet için yeterli olmadığı vurgulanmaktadır. Aile baskısı, ideal yoksunluğu, hayatın rutinliği ve sonradan hıfzı unutma korkusu gibi etkenler de ilave sorunlar olarak sayılabilir.

Söz konusu problemleri çözme konusunda tam bir başarıdan bahsedilemeyeceğine dikkat çekilirken hafızlık yaşının ergenlik öncesine çekilmesinin birçok sorunu ortadan kaldıracağına

inanılmaktadır. Hıfz süresinin kısalmasının da ciddi bir çözüm olacağı düşüncesiyle bu konuda çalışmalara devam edilmektedir.

Kursların yatılı olması, öğrenci potansiyelinin yüksek olması, fiziki şartlarının olumluluğu, hafızlık çalıştıran ve diğer eğitmenlerin koordineli çalışmaları, rehberlik servisinin bulunması, eğitim alanında çeşitli alternatifler sunabilme imkânının olması ve tecrübeli kadrosu ile hizmet sunması Trabzon'a ait bazı kursların farkları olarak görülmektedir.

Hafızlık programı ve uygulaması açısından kız Kur'ân kursları ile ayrıntılar dışında ciddi farklar bulunmamaktadır. Kız Kur'ân Kurslarında öğrencilerin bayan olması ve ailevi sorumluluklarının olması hasebiyle dersler sabah sekizde resmen başlamaktadır. Ancak öğrenciler sabah namazından itibaren çalışmalarını yapmaktadırlar. Resmi saatten itibaren üç saat içerisinde dersler bitirilip çığ sayfalar dinlenilmeye çalışılır. Ancak resmi saatin bitimiyle hocalar derse son vermez ikinci saatlerine kadar devam ederler. Sonrasında dinlenme saatleri bulunmaktadır.⁸⁹

Kaynakça

- Albayrak, Halis, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1998).
- Arabacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, (Konya: Konya Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, 1998).
- Birişik, Abdülhamid, “Kur'ân”, *DİA*, (Ankara: 2002).
- Bozkurt, Nebi, “Dârülkurrâ”, c. VIII, s. 544; “Hafız”, c. XV, s. 76.
- Çaylı, Fatih Ahmet, *Kur'ân Kursu Öğreticilerine Göre Hafızlık Öğretimi ve Problemleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Isparta 2005).
- Demirci, Mustafa, *Kur'ân Tarihi*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1997).
- Draz, M. Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, çev. Suat Yıldırım, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1985).
- Ekşioğlu, İlyas, *Asr-ı Saadette Kur'ân Öğretimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul tsz.)
- el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmâ'uz-Zevâid ve Menbaü'l-Fevâid*, bsk. 2, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967).
- el-Kevserî, el-Hasan b. Ali Zâhid, *Makalatü'l-Kevserî*, (Kâhire: Matbaatü'l-Envâr, 1372).
- Elmalılı, Mehmed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Çelik-Şura Yayınları, tsz.)
- Er, Hamit, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999).
- er-Râzî, Ömer b. Hüseyin et-Taberistanî, *Mefatihü'l-Gayb*, I-XXIII, Çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Akçağ Yayınları, Ankara ts.
- ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Erat, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985).
- ez-Zurkanî, Muhammed Abdul Azim, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dârü'l-Mağrife, 1999).
- Göksoy, İsmail Hakkı, “Nehdatü'l-Ulemâ”, *DİA*, (İstanbul: 2006).
-“Muhammediyye”, *DİA*, İstanbul 2006.
- Hamidullah, Muhammed, *İslama Giriş*, çev. Cemal Aydın, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996).
-*Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2000).
- İbn Ebî Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Kitâbu'l-Mesâhif*, nşr. Arthur Jeffery, (Kahire: Matbaatü'r-Rahmaniyye, 1936/ 1355).
- İbn Kesîr, Ömer b. Kesîr b. Dav', *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, tsz.)
- Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2001.
- Kılınç, Emin, “Klasik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Dârülhuffâzları (XVII. Yüzyıl)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, sy. 7, s. 18-43, (2008).

89 Bu bilgiler Şeyhu'l-Kurrâ Hafız Ali Haydar Özak Ve Hafız Murat Köseoğlu hoca efendilerin talim, tecvit ve meharic-i hurûf açısından sistemlerini devam ettiren Trabzon Ortahisar Merkez Kur'ân Kursu yöneticisi Ömer Açar; Yeşilyalı ve Çiçekli Kur'ân Kursları adına Yeşilyalı Mustafa İmamoğlu Kur'ân Kursu öğreticisi Ömer Erdoğanoğlu; Of İlçesi Cuma Pazarı Kur'ân Kursu, Dernekpazarı Kur'ân Kursu ve Erenköy Kız Kur'ân Kursu adına Orhan Şahin'in verdiği bilgilerden derlenmiştir.

- Köşklü, Zerrin, “Vakfiyelere Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Dârülkurrâları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 14, (Erzurum: 2000).
- Müslim, Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahih-u Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992).
- Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, (Kahire: 1964).
- Özcan, Tahsin, “Osmanlılar”, *DİA*, (İstanbul: 2007), XXXIII, 539.
- Özsoy, Ömer, *Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2002).
- Tekineş, Ayhan, *Cibril'in (a.s.) Son Dersi: Arza-i Ahira (Kur'ân'ın Mucizevi Korunması)*, (İzmir: Yeni Ümit Kitaplığı-3, 2004).
- Temel, Nihat, *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtida*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2001).
- Watt, Montgomery W., *Kur'ân'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000).
- Yaşar Hüseyin Hüsameddin Abdî-zâde, (1358/1939), *Amasya Tarihi*, Sadeleşirenler, Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, (Ankara: Amasya Belediyesi, 1986).
- Yıldırım, Selahattin, *Kur'ân Eğitimi Açısından Şehzade Selim'in Tire'deki Vakfiyesi*, (İstanbul: Dûrulahadis Yayınları, 2004).
-, *Vakıfnâme-i Şehzâde-i Civânbaht Hazret-i Sultân Selim (III. Selim Vakfiyesi)*, (İstanbul: Ekrem Matbaası, 2004).
- Yıldız, İlhan, “Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1998/2).